

**Η Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην εποχή του Κορωνοϊού COVID-19:
το παράδειγμα της Ελλάδας και η πρόκληση της μετάβασης στο
«Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης,
της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης».**

**Distance learning in the era of COVID-19, focusing on the Greek Educational
System**

Παναγιώτης Αναστασιάδης

Καθηγητής Δια Βίου και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης με την χρήση των ΤΠΕ

Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε

Πανεπιστήμιο Κρήτης

panas@edc.uoc.gr

<http://orcid.org/0000-0002-1347-2176>

Extended Abstract

In this paper, the author reviews recent research about the implementation of Distance Education during the Covid-19 pandemic in Greece and internationally. In particular, it aims to determine how Educational Systems reacted to the transition to a new home-based learning environment focusing on the Greek Educational System and its plans to address the current situation. Specifically, the emerging framework of Education is outlined and a three-phase plan is proposed towards the Open School of Inquiry Based Learning, Collaborative Creativity, and Social Solidarity.

To begin with, according to data from UNESCO, Euridice, the Ministry of Education of the Republic of China and the Department of Education of the USA, during the pandemic the vast majority of educational systems internationally suspended their operation. In general, the emphasis was on the technological dimension of Distance Education. The international trend was not to provide Distance Education but to provide remote support for the educational community, that is, students, parents, and teachers, in order to ensure equal access to those involved. Nearly all available sources clearly express strong concerns about the social and psychological consequences of the effects of the pandemic.

Greece, in particular, even before being able to recover from the painful social and economic effects of the recession that began in 2009, had to face the unprecedented challenges of the COVID-19 pandemic at a time when 15% of the population experience extreme poverty. It followed the international trend of suspending the operation of schools and universities and focusing on dealing with infrastructure and accessibility issues of Distance Education while providing Asynchronous & Synchronous Distance Education, as well as educational television broadcasts. The Greek universities, based on their infrastructure and the procedures of their collective bodies, acted promptly in offering almost all of their courses remotely (both in synchronous and asynchronous mode).

Regarding the teachers' training on the pedagogical dimension of Distance Education, the eLearning Lab of the University of Crete (www.edivea.org), school counsellors, and individual teachers played a leading role. Firstly, four online training seminars were held by the eLearning Lab without any financial burden on the beneficiaries

between March and April 2020. The seminars focused on Practical Teaching Tips, Principles of Designing Educational Material, The New Role of Parents and Students. Interactive educational material was also designed using the method of Distance Education (www.edivea.org/elschools.html) and it is available to the whole educational community. In addition, a webinar was organized by the Union of School Counselors of Greece on "Distance Education and School Reality" in April 2020. Last but not least, individual teachers, using social media, voluntarily showed initiative for creating groups and pages which were an important step in exchanging experiences, good practices, and mutual support among teachers.

The author reflects on the psychological, pedagogical, as well as social dimensions of the distance education framework on the educational community and the emerging roles that teachers, students and parents should assume. With regard to the psychological aspect, those involved in the new educational environment (teachers, students, parents) should try to make this transition as smooth as possible showing empathy and flexibility and offering counselling when needed. As for the pedagogical aspect, face-to-face education cannot be replaced by Distance Education. On the contrary, it should act as a bridge between teachers and students through the specially designed educational materials and it should teach students how to learn (student-centered approach). Referring to the social aspect, the new educational environment of Distance Education should be accessible to all teachers and students from various geographical, financial and social backgrounds, and, therefore, inclusive.

In the above framework, teachers, students, and parents should assume new roles. Teachers mostly focus on designing educational materials which will help their students learn how to learn through educational activities in order to achieve their learning objectives while encouraging, supporting and counseling them when needed. Students, on the other hand, need to develop organizational and self-regulation skills so as to meet the requirements of the new inquiry-based learning environment. Finally, parents' role is decisive in this framework. They ensure that their children have access to the necessary equipment and to synchronous and asynchronous educational environments and offer technical support throughout this process.

The author defines this period as Phase A: "Remote Emergency Support", primary purpose of which was to provide teachers and students with access to technological infrastructure so that both would become familiar with ICT tools and applications available.

The need to transition from Phase A to Phase B: "School Distance Education-Pedagogical Dimension" during which teachers will be trained in the philosophy, principles, and methodology of Distance Education, which is by nature student-centered, is emphasized.

Ultimately, Phases A & B will pave the way for Phase C: "The Open School of Inquiry-based Learning, Collaborative Creativity, and Social Solidarity". It is left to the discretion of Departments of Education and the educational community to seize the opportunity to construct a novel educational environment based on openness, inquiry-based learning, collaborative creativity and social solidarity.

Περίληψη

Η πραγματικότητα του νέου κορωνοϊού Covid-19 και οι επιπτώσεις της πανδημίας σε διεθνές επίπεδο διαμορφώνουν ένα πρωτόγνωρο σκηνικό για τους πολίτες αλλά και τις οργανωμένες κοινωνίες. Τα εκπαιδευτικά συστήματα σε διεθνές επίπεδο κλήθηκαν να σηκώσουν σε ελάχιστο χρόνο την ευθύνη της μετάβασης σε ένα νέο περιβάλλον υποστήριξης της μάθησης στο σπίτι σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης.

Η εργασία διαρθρώνεται σε δύο κύρια μέρη. Στο πρώτο μέρος, το ενδιαφέρον εστιάζεται σε μια πρώτη καταγραφή των ενεργειών με βάση τις οποίες τα εκπαιδευτικά συστήματα τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα επιχειρούν να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της πανδημίας. Στο δεύτερο μέρος, διατυπώνεται ο ισχυρισμός ότι το νέο εκπαιδευτικό περιβάλλον που αναδύεται δεν θα πρέπει να αναλωθεί στον υποστηρικτικό του ρόλο στο πλαίσιο των έκτακτων συνθηκών που βιώνουμε, αλλά οφείλει να προετοιμάσει τη μετάβαση «στο Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης». Ένα σχέδιο τριών φάσεων προτείνεται προς αυτή την κατεύθυνση.

Λέξεις-κλειδιά

Σχολική Εξ Αποστασεως Εκπαίδευση, Συνεργατική Δημιουργικότητα, Διερευνητική Μάθηση

Εισαγωγή

Ο νέος κορωνοϊός COVID-19 εισέβαλε απροσδόκητα στη ζωή μας και στη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων σε ολόκληρο τον πλανήτη. Αναμφισβήτητα βιώνουμε πρωτόγνωρες καταστάσεις οι οποίες θα έχουν σημαντικές κοινωνικές, ψυχολογικές και οικονομικές επιπτώσεις, η έκταση, η ένταση και η διάρκεια των οποίων δεν μπορεί ακόμη να εκτιμηθεί.

Την ίδια στιγμή που προσπαθούμε να προστατεύσουμε τη ζωή μας και τη ζωή των συνανθρώπων μας, είμαστε αναγκασμένοι υπό συνθήκες κατ' οίκον περιορισμού, να ανταποκριθούμε στους πολλαπλούς ρόλους που έχουμε στο πλαίσιο των σχέσεων και των δραστηριοτήτων μας (οικογένεια, εργασία, εκπαίδευση κ.α.).

Το σύνολο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων έχει ενταχθεί σε κατάσταση «Safe Mode», ή για να είμαστε ακριβείς σε κατάσταση «Emergency Mode» χωρίς δυνατότητα «επαναφοράς / recovery» σε προβλέψιμο χρονικό ορίζοντα.

Στο ανωτέρω πλαίσιο τα εκπαιδευτικά συστήματα κλήθηκαν να συμβάλλουν στο μέτρο που τους αναλογεί στην αντιμετώπιση μιας πρωτόγνωρης κατάστασης. Σε πρώτη φάση προχώρησαν σε αναστολή της λειτουργίας των σχολείων και των πανεπιστημίων καθώς και των υπόλοιπων εκπαιδευτικών δομών, προκειμένου να συμβάλλουν με αυτόν τον τρόπο στη μείωση της διασποράς του COVID-19 ανταποκρινόμενα στις συστάσεις των ειδικών. Σε δεύτερη φάση επιχειρούν να σχεδιάσουν τρόπους και μορφές εκπαίδευσης από απόσταση προκειμένου να ανταποκριθούν σε αυτές τις πρωτόγνωρες συνθήκες έκτακτης ανάγκης.

Ο σκοπός της εργασίας είναι διττός: αφενός να επιχειρήσει μια πρώτη προσπάθεια αποτύπωσης του τρόπου με τον οποίο τα εκπαιδευτικά συστήματα τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα επιχειρούν να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της πανδημίας και αφετέρου να αναδείξει την αναγκαιότητα μετάβασης σε ένα νέο περιβάλλον μάθησης και διδασκαλίας, χαρακτηριστικά γνωρίσματα του οποίου είναι η ανοιχτότητα, η διερευνητική-ανακαλυπτική μάθηση, η συνεργατική δημιουργικότητα και η κοινωνική αλληλεγγύη.

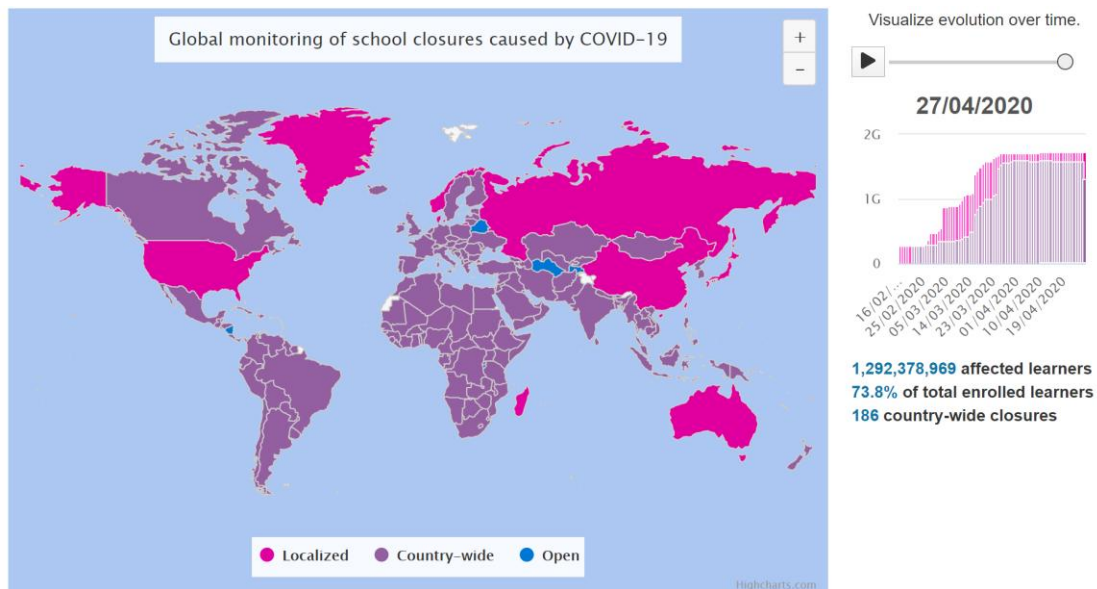
Η διάρθρωση της εργασίας έχει ως εξής:

Στην πρώτη ενότητα, επιχειρείται μια πρώτη καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης στον τομέα της εκπαίδευσης σε διεθνές επίπεδο. Στη δεύτερη ενότητα, αποτυπώνεται με τη μέγιστη δυνατή ευκρίνεια το αντίστοιχο πλαίσιο στην Ελλάδα εστιάζοντας στην αποτύπωση της υφιστάμενης κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τον τομέα της εκπαίδευσης (εκπαιδευτικοί, μαθητές, σχολεία) σε συσχέτιση με τις επιπτώσεις του COVID-19. Στην τρίτη

ενότητα, αναδεικνύεται το πλαίσιο εκπαιδευτικού σχεδιασμού της Ελλάδας τόσο σε επίπεδο κεντρικού σχεδιασμού (Υπουργείο Παιδείας) όσο και σε επίπεδο σχεδιασμού και δράσεων άλλων φορέων. Στην τέταρτη ενότητα, το ενδιαφέρον εστιάζεται στη διερεύνηση του νέου πλαισίου, των ρόλων και των καθηκόντων για μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς ενώ στην πέμπτη ενότητα δίδεται έμφαση στην Παιδαγωγική και την Κοινωνική Διάσταση της ΕξΑΕ. Τέλος, στο πλαίσιο των συμπερασμάτων της πέμπτης ενότητας διατυπώνεται η πρόταση ότι το νέο εκπαιδευτικό περιβάλλον που αναδύεται δε θα πρέπει να περιοριστεί στον υποστηρικτικό του ρόλο στο πλαίσιο των έκτακτων συνθηκών που βιώνουμε, αλλά οφείλει να προετοιμάσει τη μετάβαση στο Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης μέσα από ένα σχέδιο τριών φάσεων.

1. Η εκπαίδευση στην εποχή του κορωνοϊού COVID-19: Διεθνής Επισκόπηση

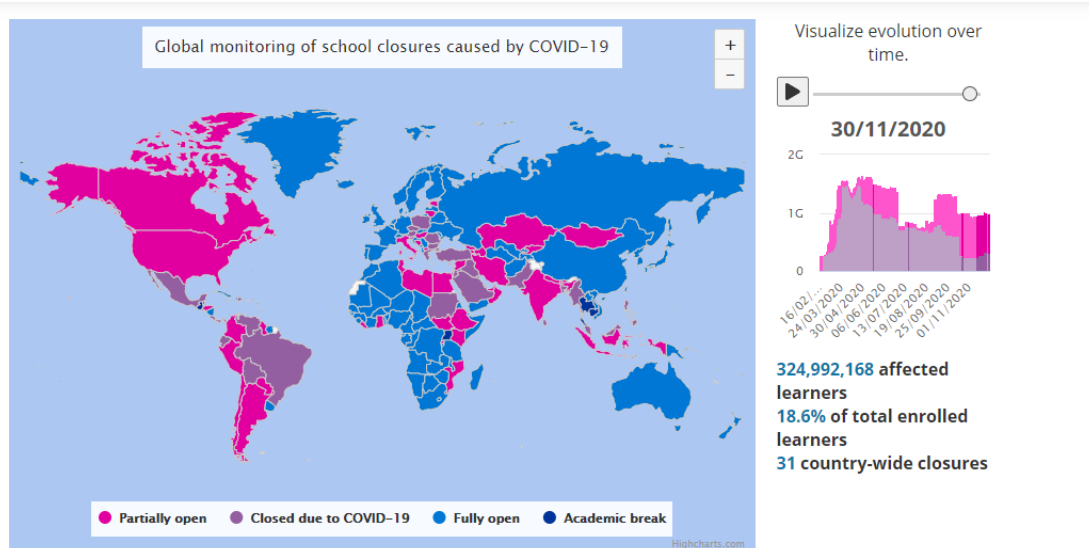
Σύμφωνα με τα στοιχεία της UNESCO με ενημέρωση την 27^η Απριλίου 2020, το 91,3% των μαθητών/φοιτητών σε 188 χώρες του πλανήτη δεν πηγαίνει στο σχολείο/πανεπιστήμιο (UNESCO ISD, 2020).

Note: Figures correspond to number of learners enrolled at pre-primary, primary, lower-secondary, and upper-secondary levels of education [ISCED levels 0 to 3], as well as at tertiary education levels [ISCED levels 5 to 8]. Enrolment figures based on latest UNESCO Institute for Statistics data.

Πηγή: UNESCO Institute for Statistics data. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>

Κατά την διάρκεια του 2^{ου} Lockdown το 18,6% των μαθητών/φοιτητών σε 31 χώρες του πλανήτη δεν πηγαίνει στο σχολείο/πανεπιστήμιο (UNESCO ISD, 2020).

Note: Figures correspond to number of learners enrolled at pre-primary, primary, lower-secondary, and upper-secondary levels of education [ISCED levels 0 to 3], as well as at tertiary education levels [ISCED levels 5 to 8]. Enrolment figures based on latest UNESCO Institute for Statistics data. See [methodological note](#).

Κατά την διάρκεια του 1^{ου} απαγορευτικού (Lockdown) την Άνοιξη του 2020, πολλές χώρες προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τη νέα κατάσταση στο εκπαιδευτικό τους σύστημα με ένα πλέγμα μέτρων το οποίο ποικίλει ανάλογα με τις τοπικές και εθνικές ιδιαιτερότητες, το επίπεδο γνώσεων και δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών, γονέων και μαθητών με τις νέες τεχνολογίες, την εξοικείωση με τη φιλοσοφία της Άνοιχτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης, και εν τέλει ζητήματα που άπτονται της κουλτούρας και της ιδιοσυγκρασίας των κοινωνιών ιδιαίτερα σε συνθήκες έκτακτης ανάγκης.

Σε αυτή τη φάση δεν υπάρχει ικανός αριθμός επίσημων αναφορών σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο, ή σχετικών δημοσιεύσεων σε επιστημονικά περιοδικά που να μας επιτρέπει να μελετήσουμε και να αποτυπώσουμε σε βάθος τους τρόπους με τους οποίους τα εκπαιδευτικά συστήματα επιχειρούν να ανταποκριθούν σε αυτή τη νέα πραγματικότητα.

Σύμφωνα με τις υπάρχουσες αναφορές η κατάσταση σε διεθνές επίπεδο έχει ως εξής:

1.1 Κίνα

Η κυβέρνηση της Κίνας (όπου εντοπίστηκαν τα πρώτα κρούσματα του COVID-19) επεξεργάστηκε μια πρωτοβουλία έκτακτης ανάγκης με την ονομασία “Suspending Classes Without Stopping Learning” (Ministry of Education of the People’s Republic of China, 2020). Η πρωτοβουλία αυτή εστιάζει α. στην ενσωμάτωση τεχνολογικών πόρων διδασκαλίας σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, β. στη δημιουργία του αναγκαίου εκπαιδευτικού υλικού στο διαδίκτυο, γ. στην υποστήριξη των εκπαιδευτικών (OnLine Teaching) και των μαθητών (Children’s OnLine Learning) για εξ αποστάσεως εκπαίδευση μέσω διαδικτύου.

Η ανωτέρω πρωτοβουλία διαρθρώνεται στα εξής επίπεδα:

1. Διασφάλιση των τεχνολογικών υποδομών για γρήγορη και αξιόπιστη πρόσβαση στο διαδίκτυο προκειμένου εκπαιδευτικοί και μαθητές να μπορούν να συμμετέχουν σε δραστηριότητες ΕξΑΕ.
2. Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα στρατηγικών αξιοποίησης της ΕξΑΕ (online teaching strategies), χρήσης τεχνολογικών εφαρμογών (information

technology applications) με έμφαση σε θέματα σχετικά με την επιδημία και μελέτες περίπτωσης προσαρμοσμένες σε τοπικές ιδιαιτερότητες (Xinhua Net, 2020).

3. Πέραν των μαθημάτων του αναλυτικού προγράμματος διατυπώνεται η σύσταση στους εμπλεκόμενους (εκπαιδευτικοί, μαθητές) να εστιάσουν σε θέματα σχετικά με την πρόληψη, την προστασία και την αντιμετώπιση της επιδημίας με ιδιαίτερη έμφαση στην εκπαίδευση σε θέματα ψυχικής υγείας.

1.2 Η.Π.Α

Στις Η.Π.Α το αρμόδιο υπουργείο παιδείας εκπόνησε ένα πλαίσιο για την αντιμετώπιση της κατάστασης στα σχολεία σύμφωνα με το οποίο εισάγεται ο όρος “On Going Learning” (United States Department of Education, 2020):

Βασικές κατευθύνσεις:

1. Όλες οι πολιτείες καλούνται να προσφέρουν κάποια μορφή υποστήριξης των μαθητών
2. Θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο θέμα της ισότιμης πρόσβασης μαθητών και εκπαιδευτικών (υποδομές, τεχνολογικά μέσα) αλλά και αξιοποίησης εναλλακτικών μέσων επικοινωνίας (δημόσια τηλεόραση, χρήση έντυπου υλικού δια αλληλογραφίας κλπ.).
3. Για μαθητές δημοτικού το πλαίσιο των ημερήσιων δραστηριοτήτων δε θα πρέπει να ξεπερνά τις δύο ώρες και για τους μεγαλύτερους μαθητές τις τρεις-τέσσερις ώρες καθώς θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ιδιότυπη κατάσταση εγκλεισμού και τα ζητήματά που άπτονται της ψυχικής υγείας.
4. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται σε μαθητές με αναπηρία, παιδιά που αντιμετωπίζουν θέματα έλλειψης στέγης, ανήλικοι σε σωφρονιστικά καταστήματα κλπ.

Ειδικότερα για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, σύμφωνα με συγκριτική μελέτη των Crawford et al. (2020), σημαντικός αριθμός πανεπιστημίων έχουν ανταποκριθεί στην αναγκαιότητα της ΕξΑΕ.

WESP (2020) category	Country	COVID-19 Cases/1M pop [#]	Extension of semester break	Reported campus closures [*]	Reported move to online teaching
Developed economies	Australia	166	No	All	All
	Germany	745	No	All	All
	Italy	1,616	No	All	All
	Republic of Ireland	530	No	All	All
	United Kingdom	288	No	All	All
	United States of America	431	No	Some	Some
Developing economies	Brazil	20	No	Some	Some
	China	57	Yes	All	All
	Chile	112	No	All	Some
	Egypt	6	No	All	All
	Hong Kong	86	Yes	All	All
	India	0.8	Yes	All	Some
	Indonesia	5	No	All	Some
	Jordan	25	No	All	Some
	Malaysia	81	No	All	No
	Nigeria	0.5	No	All	Some
	Republic of Korea (South Korea)	188	Yes	All	Some
	Singapore	144	No	Some	Some
	South Africa	22	Yes	All	Some
	United Arab Emirates	58	No	All	Some

1M pop = 1 million population; # = Worldometer, 2020 (30 March 2020); *UNESCO, 2020 (30 March 2020)

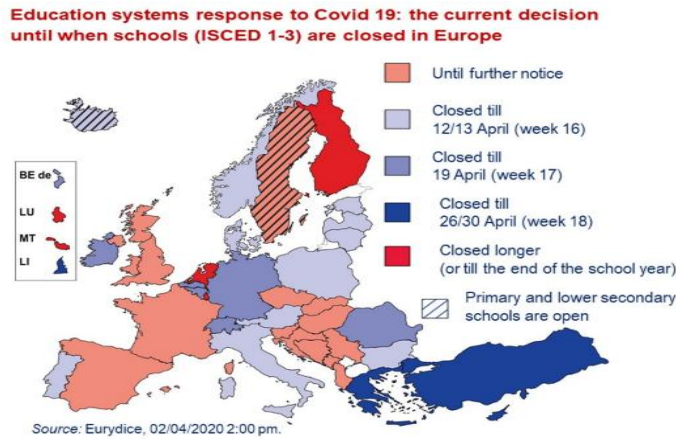
Πίνακας 1: Σύνθεση και μετα-ανάλυση της ανταπόκρισης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ανά χώρα.
Πηγή: Crawford et al, 2020

1.3 Ευρώπη

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία (Euridice, 2020) καταγράφεται αναστολή της λειτουργίας των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων στην Ευρώπη στο σύνολο των βαθμίδων με εξαίρεση τη Σουηδία και την Ισλανδία όπου μόνο τα ιδρύματα ανώτερης

δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν αναστείλει τη λειτουργία τους (στοιχεία μέχρι την 9η Απριλίου 2020).

Στο χάρτη που ακολουθεί (Euridice, 2020) αποτυπώνεται ο ρυθμός ανταπόκρισης των εκπαιδευτικών συστημάτων των κρατών στην αναγκαιότητα αναστολής της λειτουργίας τους (Άνοιξη, 2020)

Σύμφωνα με την ίδια πηγή τα εκπαιδευτικά συστήματα μετά από αναμονή μίας έως τριών εβδομάδων έχουν αναλάβει πρωτοβουλίες για την υποστήριξη των μαθητών τους με διάφορους τρόπους.

- με έντυπο υλικό που διανέμεται από το σχολείο
 - αξιοποιώντας πλατφόρμες μάθησης (υλικό, εργασίες) και μέσων κοινωνικής δικτύωσης για συνεργασία μαθητών-εκπαιδευτικών
 - μαθήματα μέσω εθνικών τηλεοπτικών προγραμμάτων
- Παράλληλα εκφράζονται σοβαρές ανησυχίες από την πιθανότητα παράτασης της αναστολής λειτουργίας των σχολείων επικεντρώνοντας:
- στις διαδικασίες εισαγωγής στα πανεπιστήμια,
 - στις κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις στη ζωή της οικογένειας και των μελών της

- στην αδυναμία ισότιμης πρόσβασης ιδιαίτερα για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες

Τέλος είναι διάχυτη η εκτίμηση ότι όταν καταφέρουμε να περάσουμε από αυτή την κρίση, δεν θα επιστρέψουμε στον κόσμο έτσι όπως τον γνωρίζαμε. Αντίθετα, ετοιμάζουμε τώρα τα παιδιά μας να αντιμετωπίσουν τον κόσμο όπως θα είναι στο μέλλον.

1.4 Ανεξάρτητες Έρευνες

- Εννοιολογικές Αναζητήσεις

Όπως ήταν αναμενόμενο σε διεθνές επίπεδο έχουν αρχίσει να καταγράφονται οι πρώτες θεωρητικές προσεγγίσεις και αναζητήσεις σχετικά με το πώς τα εκπαιδευτικά συστήματα θα μπορούσαν να ανταποκριθούν σε αυτές τις έκτακτες συνθήκες.

Στη διεθνή βιβλιογραφία εμφανίζεται ο όρος «Emergency Remote Teaching, ERT». Στα ελληνικά θα μπορούσαμε σε ελεύθερη απόδοση να τον ορίσουμε ως «Εκπαίδευση από απόσταση σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης». Σύμφωνα με τους Hodges et al. (2020) ο πρωταρχικός σκοπός του “ERT” δεν είναι η διαμόρφωση ενός νέου ολοκληρωμένου εκπαιδευτικού οικοσυστήματος, αλλά η παροχή ενός πλαισίου που σε σύντομο χρονικό διάστημα θα εξασφαλίζει άμεση και αξιόπιστη πρόσβαση σε οδηγίες και υποστήριξη σε όλους τους εμπλεκόμενους (μαθητές εκπαιδευτικούς και γονείς). Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, η έμφαση δε δίνεται στην εξ

αποστάσεως εκπαίδευση αλλά στην εξ αποστάσεως υποστήριξη, κάτι που ως τάση επιβεβαιώνεται από τα μέχρι τώρα ευρήματα.

Οι Zhang et al (2020), εστιάζουν στην αναγκαιότητα:

α. αναβάθμισης των υφιστάμενων διαδικτυακών υποδομών προκειμένου να ανταποκριθούν με επάρκεια στην αυξημένη ζήτηση λόγω της επιδημίας.

β, υποστήριξης των εκπαιδευτικών με τα απαραίτητα τεχνολογικά μέσα.

γ. ουσιαστικής επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και εκπόνησης μελετών για την υποστήριξη των μαθητών σε περιβάλλοντα ΕξΑΕ.

Τέλος, άλλοι ερευνητές από την Κίνα εισήγαγαν την προσέγγιση: “School’s Out, But Class’s On”, (Xia, 2020) συμφωνά με την οποία οι μαθητές μπορούν να παραμείνουν λειτουργικοί εκτός τάξης με την υποστήριξη όχι μόνο των εκπαιδευτικών αλλά και των γονιών τους. Με βάση αυτή την προσέγγιση το ενδιαφέρον εστιάζεται στην υποστήριξη των μαθητών να οργανώσουν το έργο τους με βάση χρονοδιαγράμματα, και να βελτιώσουν το περιεχόμενο της μελέτης στο σπίτι με την βοήθεια των γονέων τους (both school education and family education).

Παράλληλα αναδεικνύονται σημαντικά θέματα όπως:

- αναγκαιότητα της ανθρωποκεντρικής διάστασης της ΕξΑΕ (Abidah, 2020) εστιάζοντας σε Θέματα ισότιμης πρόσβασης, (Reich et al., 2020; Takahama, 2020; Reykdal, 2020).

- Ο νέος ρόλος των εκπαιδευτικών: Σύμφωνα με τους Camacho et al. (2020) ο εκπαιδευτικός οφείλει να κάνει όλες τις απαραίτητες αλλαγές, προσαρμογές σε μέσα τεχνικές και μεθόδους με όρους ευελιξίας και προσβασιμότητας, προκειμένου στο πλαίσιο της ΕξΑΕ οι εκπαιδευόμενοι να αποκομίσουν θετικές εμπειρίες μάθησης. Οι εκπαιδευτικοί χρειάζονται χρόνο, μέσα, επιμόρφωση και υλικοτεχνική υποστήριξη προκειμένου να προσαρμόσουν τις πρακτικές τους στις ανάγκες της ΕξΑΕ (Zhao et al., 2020).

-Ο νέος ρόλος των μαθητών: ένα νέο περιβάλλον αναδύεται για τους μαθητές στο πλαίσιο του οποίου η Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση/Υποστήριξη συμβάλλει στην ενίσχυση της αυτονομίας τους, καθώς πλέον μελετούν υλικό μέσω ηλεκτρονικής πλατφόρμας σε χώρο, χρόνο και ρυθμό της επιλογής τους και αλληλεπιδρούν με τους διδάσκοντες είτε σύγχρονα είτε ασύγχρονα (Zhao et al., 2020).

-Ο νέος ρόλος της οικογένειας: η οικογένεια και ιδιαίτερα οι γονείς αναλαμβάνουν νέα πρόσθετα καθήκοντα σχετικά με την υποστήριξη των παιδιών τους προκειμένου μπορέσουν να ανταποκριθούν στο νέο εκπαιδευτικό περιβάλλον (Zhang et al., 2020; Bazzaz, 2020) την ίδια στιγμή που εντείνονται οι προβληματισμοί για τις επιπτώσεις της πανδημίας στην ψυχική υγεία (Reich et al., 2020).

1.4 Σύνοψη

Βασίζόμενοι στις ανωτέρω πηγές θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα παραπάνω ευρήματα ως εξής (Μάρτιος 2020- Νοέμβριος 2020)

α. Διεθνώς κατά την 1^η περίοδο του απαγορευτικού /Lockdown (άνοιξη 2020) η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών συστημάτων σε διεθνές επίπεδο έχουν αναστείλει τη λειτουργία τους: το 91,3% των μαθητών/φοιτητών σε 188 χώρες του πλανήτη δεν πηγαίνει στο σχολείο/πανεπιστήμιο. Κατά την 2^η περίοδο (Νοέμβριος 2020) το 18,63% των μαθητών/φοιτητών σε 31 χώρες του πλανήτη δεν πηγαίνει στο σχολείο/πανεπιστήμιο.

β. Η Ευρώπη κατά την 1^η περίοδο ακολουθεί τη διεθνή τάση με εξαίρεση τη Σουηδία και την Ισλανδία στις οποίες τα δημοτικά σχολεία είναι ανοιχτά ως απόρροια της πολιτικής αντιμετώπισης των επιπτώσεων της πανδημίας σε επίπεδο εθνικών

κυβερνήσεων. Κατά την 2^η περίοδο σε αναστολή λειτουργίας είναι τα σχολεία σε Ελλάδα, Πολωνία, Αυστρία, Τσεχία, Σλοβενία, Ρουμανία και Βουλγαρία.

γ. Τόσο κατά την 1^η όσο και κατά την 2^η περίοδο η έμφαση δε δίνεται στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση αλλά στην εξ αποστάσεως υποστήριξη μαθητών και εκπαιδευτικών.

δ. Κατά την διάρκεια της 1^{ης} περιόδου απαγορευτικού/Lockdown, μετά από μια πρώτη περίοδο αμηχανίας και αναζητήσεων διάρκειας μίας έως τριών εβδομάδων ανάλογα με τη χώρα, τα εκπαιδευτικά συστήματα ξεκίνησαν την παροχή κάποιας μορφή υποστήριξης στους μαθητές τους εστιάζοντας κυρίως:

- στη διασφάλιση γρήγορης και αξιόπιστης πρόσβασης στο διαδίκτυο
- στη διαμοίραση εκπαιδευτικού υλικού κυρίως σε ψηφιακή μορφή σε πλατφόρμες
- σε ζητήματα ισότιμης πρόσβασης κυρίως για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες ή κατοίκους ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών

ε. Τόσο κατά την 1^η όσο και κατά την 2^η περίοδο η έμφαση δίνεται στην τεχνολογική διάσταση του περιβάλλοντος υποστήριξης. Δυστυχώς μάλλον απουσιάζει η παιδαγωγική διάσταση στην ΕξΑΕ με ότι αυτό σημαίνει για την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

στ. Δεν έχουν καταγραφεί συστηματικές προσπάθειες στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και οι όποιες σχετικές αναφορές περιορίζονται σε αποσπασματικές προσπάθειες που εστιάζονται στην τεχνολογική διάσταση της ΕξΑΕ.

ζ. Σχεδόν στο σύνολο των διαθέσιμων πηγών διατυπώνονται με σαφή τρόπο έντονες ανησυχίες σε σχέση με τις κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις από την παράταση των επιπτώσεων της επιδημίας.

η. Αναδεικνύονται νέες προκλήσεις για τους εκπαιδευτικούς (νέοι ρόλοι, γνώσεις και δεξιότητες), τους μαθητές (ενίσχυση της αυτονομίας τεχνικές διαχείρισης χρόνου) αλλά και τους γονείς (νέα πρόσθετα καθήκοντα για την υποστήριξη των παιδιών τους).

Με βάση τα ανωτέρω αναδεικνύεται ένα κρίσιμο ερώτημα:

Ο νέος ρόλος της ΕξΑΕ θα περιοριστεί στην κάλυψη των έκτακτων αναγκών λόγω της πανδημίας στο πλαίσιο μιας τεχνοκεντρικής προσέγγισης ή θα προσανατολιστεί στον εμπλουτισμό των γνώσεων και δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών και μαθητών ανοίγοντας νέους ορίζοντες διδασκαλίας και μάθησης (Reich et al., 2020) με έμφαση στην παιδαγωγική διάσταση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (Anastasiades, 2010; 2020).

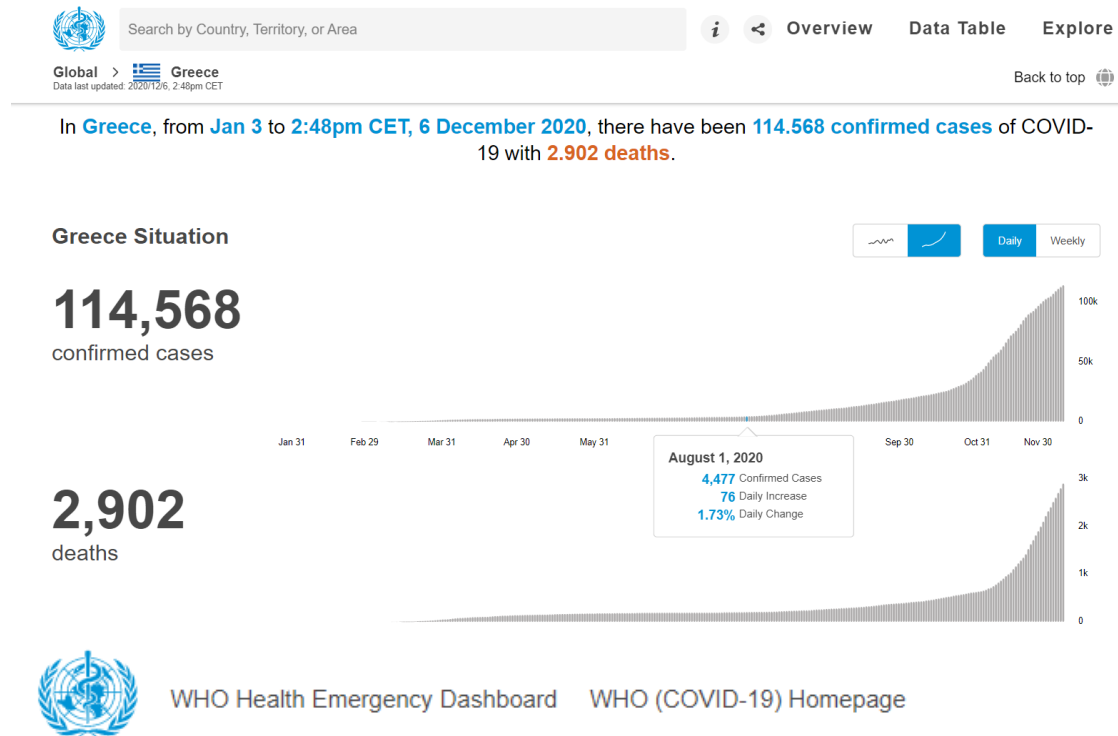
2. Η υφιστάμενη κατάσταση στην Ελλάδα

Προκειμένου να αποτυπωθεί η υφιστάμενη κατάσταση στην Ελλάδα θα πρέπει διερευνηθούν οι εξής παράγοντες:

2.1 Κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο: Η Ελλάδα δεν έχει καταφέρει να επουλώσει τις πληγές της από την οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2010 και είχε σαν αποτέλεσμα την απώλεια του Α.Ε.Π κατά 25%, την εκτίναξη της ανεργίας σε ποσοστά πάνω από 20%, ενώ το επίπεδο του δημόσιου χρέους είναι της τάξης του 180% του ΑΕΠ (Eurostat, 2020). Το ποσοστό ακραίας φτώχειας για το 2015 υπερβαίνει το 15%, όταν το 2009 δεν ξεπερνούσε το 2,2%, με τα υψηλότερα ποσοστά να ανιχνεύονται στα παιδιά: 17,6% και στους νέους ηλικίας 18-29: 24,4% (ΔιαΝΕΟσις, 2016).

2.2 Οι επιπτώσεις από τον COVID-19: Κατά την 1^η περίοδο (Ανοιξη 2020) η Ελλάδα σύμφωνα με τα επίσημα δημοσιευμένα στοιχεία, κατάφερε ένα σημαντικό επίτευγμα σε

σχέση με τον περιορισμό εξάπλωσης του ιού, το οποίο δυστυχώς δεν μπόρεσε να το διατηρήσει και την 2^η περίοδο (Χειμώνας, 2020).

Πηγή: World Health Organization <https://covid19.who.int/region/euro/country/gr>

2.3 Στον τομέα της εκπαίδευσης η δεκαετής οικονομική κρίση έχει αφήσει έντονα τα σημάδια της. Οι δαπάνες της Κεντρικής Κυβέρνησης το 2016 παρουσίασαν μείωση πάνω από 10% σε σχέση με το 2010, ενώ την ίδια περίοδο οι δαπάνες των νοικοκυριών για την εκπαίδευση μειώθηκαν κατά 15%. Επισημαίνεται ότι καταγράφηκαν σημαντικές μειώσεις των μισθών του εκπαιδευτικού προσωπικού σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (ΕΛΣΤΑΤ, ΔιαΝΕΟσις, 2019).

2.4 Πρόσβαση νοικοκυριών στο Διαδίκτυο: Την τελευταία δεκαετία, παρά την οικονομική κρίση, τριπλασιάστηκε ο αριθμός των νοικοκυριών που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο, με αποτέλεσμα το 2019 να διαθέτουν πρόσβαση περίπου 8 στα 10 νοικοκυριά στην Ελλάδα. Eurostat 2020 ([isoc_ci_in_h](#)) και ([isoc_ci_it_h](#)). Όμως, μόνο το 44% των πολιτών διαθέτει βασικές ψηφιακές δεξιότητες (2015) και η πρόβλεψη για το 2019 είναι 53% και για το 2021 60% (NATIONAL DIGITAL POLICY, 2016).

2.5 Σχολεία, εκπαιδευτικοί, μαθητές και διαδίκτυο: Προκειμένου να διαμορφώσουμε μια γενική εικόνα για τις δυνατότητες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της ΕξΑΕ παραθέτουμε τα εξής στοιχεία.

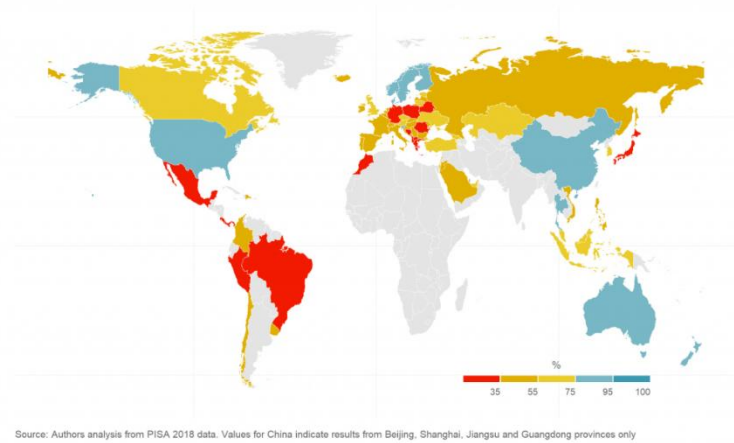
Α. Υποδομές ΤΠΕ στα Σχολεία: το 2% των δημοτικών σχολείων διαθέτουν υψηλού επιπέδου τεχνολογικό εξοπλισμό (σύγχρονους Η/Υ, γρήγορη πρόσβαση στο διαδίκτυο, υποστήριξη κλπ.) όταν ο αντίστοιχος μέσος όρος της Ε.Ε είναι 37%. Στην Β'θμια εκπαίδευση το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται μεσοσταθμικά στο 15% (Ε.Ε 60%) (European Commission, 2019)

β. Σχολεία που διαθέτουν περιβάλλοντα μάθησης στο διαδίκτυο (Virtual Learning Environments, VLE): Μόνο το 6% των σχολείων σε Α'θμια, το 3% στα γυμνάσια και το 9% στα Λύκεια διαθέτουν VLE, όταν ο μέσος όρος της Ε.Ε ανά βαθμίδα εκπαίδευσης είναι 27%, 54% και 65% αντίστοιχα (European Commission, 2019).

γ. Σύμφωνα με μελέτη των Moreno & Gortazar (2020), στην Β΄θμια εκπαίδευση η Ελλάδα κατατάσσεται:

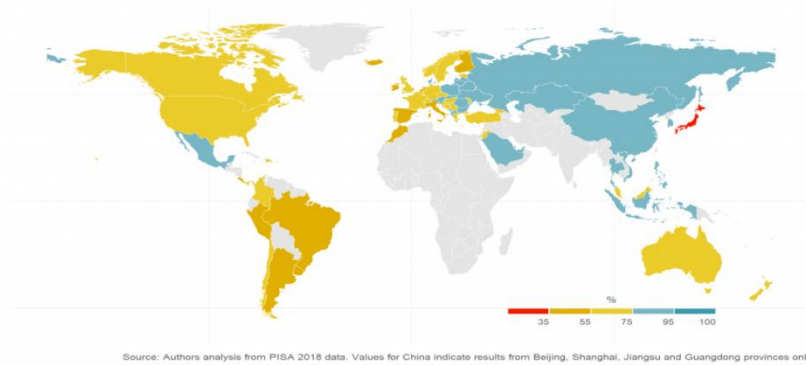
- στην τελευταία ζώνη των χωρών διεθνώς με βάση τη διαθεσιμότητα και προσβασιμότητα σε περιβάλλοντα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Figure 1. An Effective Online Learning Support Platform is Available
Percentage of 15-year-old students whose school principal agreed or strongly agreed

- στην τρίτη ζώνη (από τις πέντε) σε σχέση με τις αναγκαίες παιδαγωγικές γνώσεις και τεχνολογικές δεξιότητες των εκπαιδευτικών.

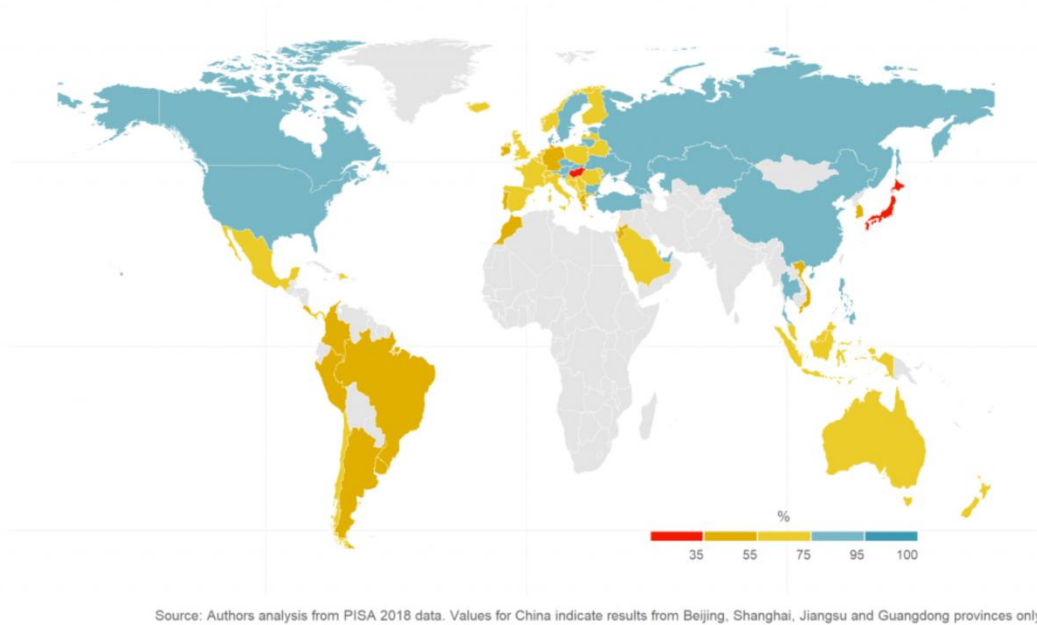
Figure 2. Teachers Have the Necessary Technical and Pedagogical Skills to Integrate Digital Devices in Instruction
Percentage of 15-year-old students whose school principal agreed or strongly agreed

- στην τέταρτη ζώνη (από τις πέντε) σε σχέση με τους διαθέσιμους επαγγελματικούς πόρους (επιμόρφωση κλπ.) προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να μάθουν πως να χειρίζονται αποτελεσματικά τις ψηφιακές τεχνολογίες.

Figure 3. Effective Professional Resources for Teachers to Learn How to Use Digital Devices are Available

Percentage of 15-year-old students whose school principal agreed or strongly agreed

2.6 Η ΕξΑΕ στην Ελλάδα: Ο πλέον σημαντικός παράγοντας για την καλλιέργεια και τη διάδοση της φιλοσοφίας της ανοιχτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο το οποίο συνέβαλλε καθοριστικά στην καθιέρωση της ΕξΑΕ στην Ελλάδα. Στα είκοσι χρόνια αδιάλειπτης λειτουργίας του οι συνολικά αποφοιτήσαντες ανέρχονται στους 46.064, ενώ σήμερα φοιτούν πάνω από 40.000 ενεργοί φοιτητές. Στο ΕΑΠ διδάσκουν 2.200 μέλη διδακτικού προσωπικού, ενώ προφέρει 48 προγράμματα σπουδών σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο (ΕΑΠ, 2020).

2.7 Σύνοψη

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω ευρήματα θα μπορούσαμε να πούμε ότι:

1. Η Ελλάδα πριν προλάβει να συνέλθει από τις επώδυνες κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης που ξεκίνησε το 2009 (μείωση 25% του ΑΕΠ), καλείται να αντιμετωπίσει τις άνευ προηγουμένου προκλήσεις της επιδημίας του COVID-19 όταν την ίδια στιγμή το 15% του πληθυσμού βιώνει καταστάσεις ακραίας φτώχειας.
2. Στην 1^η περίοδο του του απαγορευτικού/Lockdown η επιτυχής αντιμετώπιση της διασποράς των κρουσμάτων του COVID-19, δημιούργησε ένα κλίμα αισιοδοξίας εν μέσω κοινωνικής και εργασιακής ανασφάλειας, καθώς μετά από αρκετά χρόνια η Ελλάδα εξέπεμψε ένα θετικό μήνυμα προς τον υπόλοιπο κόσμο, το οποίο εξασθένησε κατά την 2^η περίοδο.
3. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, αν και οκτώ στα δέκα νοικοκυριά έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο, λιγότεροι από τους μισούς πολίτες διαθέτουν βασικές γνώσεις ΤΠΕ. Το εύρημα αυτό αποκτά ιδιαίτερη αξία στην τρέχουσα περίοδο καθώς οι γονείς καλούνται εκτός όλων των άλλων να υποστηρίξουν τα παιδιά τους προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση στο νέο περιβάλλον εξ αποστάσεως υποστήριξης.

4. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας καλείται να αντιμετωπίσει την πανδημία του COVID-19 υπό δυσμενείς συνθήκες (υποχρηματοδότηση, υστέρηση σε υποδομές και προσβασιμότητα σε διαδικτυακά περιβάλλοντα μάθησης, ελλιπής επιμόρφωση σχετικά με την παιδαγωγική αξιοποίηση των ΤΠΕ κλπ.) με τους εκπαιδευτικούς να έχουν απωλέσει σημαντικό μέρος της αγοραστικής τους δύναμης τα τελευταία χρόνια. Σε αυτό το σημείο να επισημάνουμε ότι το 72,68% των μόνιμων εκπαιδευτικών είναι άνω των 50 ετών.

5. Η συμβολή του ΕΑΠ στην εξοικείωση 80.000 περίπου ανθρώπων (σημαντικό ποσοστό των οποίων είναι εκπαιδευτικοί) στην φιλοσοφία της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης είναι καθοριστική και εκτιμάται ότι θα συμβάλλει θετικά στην εξ αποστάσεως υποστήριξη των μαθητών.

Με βάση τα ανωτέρω καθίσταται μάλλον προφανές, ότι η Ελλάδα κλήθηκε σε ελάχιστο χρόνο και υπό δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, να αμβλύνει τις επιπτώσεις του υφιστάμενου ψηφιακού δυισμού με ότι αυτό σημαίνει για την εξ αποστάσεως υποστήριξη των μαθητών που ανήκουν στα ευάλωτα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα και στις ευπαθείς ομάδες.

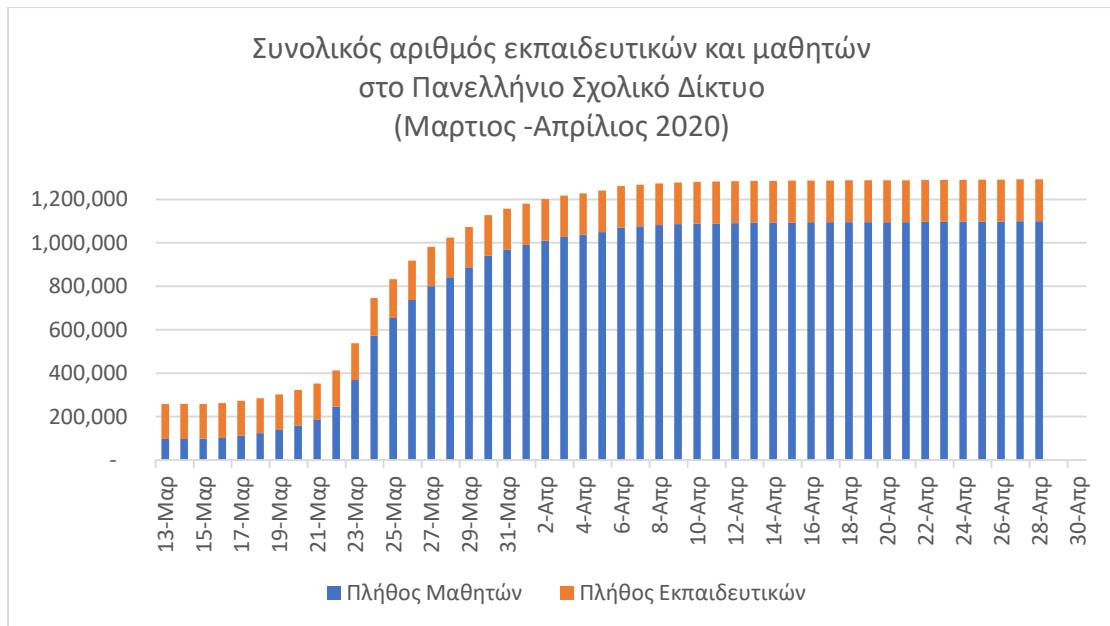
3. Ο τομέας της εκπαίδευσης στην εποχή του κορωνοϊού COVID-19: Το παράδειγμα της Ελλάδας

3.1 Ο σχεδιασμός του εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα:

Κατά την 1^η περίοδο (Άνοιξη 2020) του απαγορευτικού/Lockdown και μετά από ένα πρώτο μικρό χρονικό διάστημα αναζήτησης των βέλτιστων λύσεων που ακολούθησε την απόφαση για το κλείσιμο των σχολείων, ο κεντρικός σχεδιασμός σε επίπεδο Υπουργείου Παιδείας για την Α΄θμια και Β΄θμια εκπαίδευση έθεσε σαν πρωταρχικό στόχο την ενίσχυση των τεχνολογικών υποδομών σε εθνικό επίπεδο (περιβάλλον διαχείρισης εγγραφών, περιβάλλοντα σύγχρονης και ασύγχρονης μάθησης) ενώ παράλληλα μερίμνησε για την ελεύθερη πρόσβαση από κινητά τηλέφωνα στις υπηρεσίες και εφαρμογές του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου.

Η ανταπόκριση εκπαιδευτικών και μαθητών ξεπέρασε κάθε προσδοκία (Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο, 2020), καθώς μέχρι την 30^η Νοεμβρίου 2020:

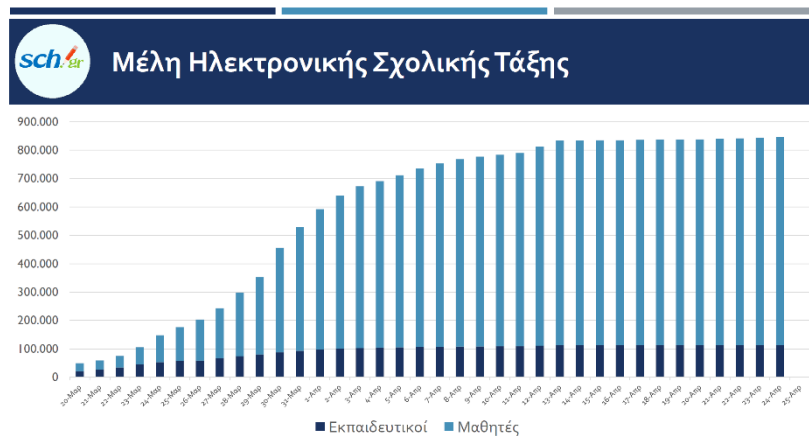
- σε σύνολο 180.000 εκπαιδευτικών (μόνιμων και αναπληρωτών) έχουν εγγραφεί 151.639 εκπαιδευτικοί (το 85% επί του συνόλου) και 1.022.864 περίπου μαθητές σε σύνολο 1.448.916 (το 70,5% επί του συνόλου).

Διάγραμμα: Συνολικός αριθμός εκπαιδευτικών και μαθητών (Απρίλιος, 2020)
Πηγή: Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο, 2020

-Στο περιβάλλον e-me έχουν εγγραφεί 83.462 Εκπαιδευτικοί και 465688 Μαθητές/τριες και έχουν δημιουργηθεί 131747 «Κυψέλες» (Ψηφιακή Εκπαιδευτική Πλατφόρμα e-me, Νοέμβριος 2020).

-Αντίστοιχα στο περιβάλλον της e-class σύμφωνα με τα τελευταία στατιστικά στοιχεία του Π.Σ.Δ, του Νοεμβρίου 2020, για την τρέχουσα σχολική χρονιά 2020-2021, η Ηλεκτρονική Σχολική Τάξη (eclass.sch.gr) φιλοξενεί 301.626 ηλ. μαθήματα, 1.012.750 μαθητές και 148.535 εκπαιδευτικούς από 9.899 σχολεία όλης της χώρας.

Διάγραμμα: Συνολικός αριθμός εκπαιδευτικών και μαθητών που είναι μέλη σε ασύγχρονα περιβάλλοντα μάθησης (Μάρτιος Απρίλιος, 2020)
Πηγή: Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο, 2020

Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα η εκπαιδευτική ραδιοτηλεόραση ανέλαβε την υποστήριξη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για όλες τις τάξεις του δημοτικού με δημιουργία βιντεοσκοπημένων μαθημάτων, ενώ παράλληλα εξασφάλισε την ελεύθερη πρόσβαση στο σύνολο των διαθέσιμων ψηφιακών υπηρεσιών για την προβολή κατ' απαίτηση (on demand) των εκπομπών και την ενσωμάτωσή τους σε περιβάλλοντα μάθησης στο Διαδίκτυο (Παπαδημητρίου, 2020).

Μέχρι την Παρασκευή 24 Απριλίου 2020 έχουν προβληθεί 51 μαθήματα για το Δημοτικό Σχολείο: Α΄ τάξη:10 μαθήματα, Β΄ τάξη: 15 μαθήματα, Γ΄ τάξη: 13 μαθήματα, Δ΄-Ε΄-ΣΤ΄ τάξη:13 μαθήματα. Τα μαθήματα ξεκίνησαν με Γλώσσα, Μαθηματικά και επεκτάθηκαν σε: Φυσική, Μελέτη Περιβάλλοντος, Αγγλικά, Μουσική, Εικαστικά (Παπαδημητρίου, 2020). Έχει προβλεφθεί το σύνολο των μαθημάτων να υποστηρίζεται από την Ελληνική Νοηματική Γλώσσα για τη διευκόλυνση κωφών και βαρήκοων μαθητών.

Κατά την 1^η περίοδο (Άνοιξη 2020) υπήρχαν προφανείς αντικειμενικές δυσκολίες που λειτούργησαν ανασταλτικά αναφορικά με τον σχεδιασμό και την υλοποίηση σε κεντρικό επίπεδο ενός συνεκτικού πλαισίου δράσεων για την ΕξΑΕ (ταχύρρυθμη επιμόρφωση, εκπόνηση συνοπτικών οδηγιών, ενδεικτικό εκπαιδευτικό υλικό κλπ.), που θα επέτρεπαν την παιδαγωγική υποστήριξη των εκπαιδευτικών προκειμένου να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του νέου εκπαιδευτικού περιβάλλοντος. Η μέριμνα του κεντρικού σχεδιασμού την πρώτη περίοδο εστίασε περισσότερο στην εξ αποστάσεως τεχνολογική υποστήριξη των εκπαιδευτικών και μαθητών με έμφαση στα ασύγχρονα περιβάλλοντα μάθησης.

Στο επίπεδο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα πανεπιστήμια με βάση τις δικές του δομές και διαδικασίες ανταποκρίθηκαν άμεσα στην τεχνολογική πρόκληση σε εθνικό επίπεδο καθώς το 96.7% των μαθημάτων της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης προσφέρονται από απόσταση (Υπουργείο Παιδείας της Ελλάδας, 2020).

Κατά την 2^η περίοδο (Οκτώβριος -Νοέμβριος 2020) σε επίπεδο κεντρικού σχεδιασμού:

- Αναβαθμίστηκε ο ρόλος της εκπαιδευτικής τηλεόρασης με την προσθήκη νέων αντικειμένων, τα οποία θα πρέπει να εμπλουτιστούν ακόμη περισσότερο και κυρίως να διασυνδεθούν με την σχολική καθημερινότητά (να αξιοποιηθούν ως ασύγχρονο συμπληρωματικό εκπαιδευτικό υλικό από δασκάλους και εκπαιδευτικούς)
- Αναβαθμίστηκε το επίπεδο των τεχνολογικών δυνατοτήτων του Π.Σ.Δ καθώς και η πρόσβαση στα ασύγχρονα περιβάλλοντα η.τάξη και e-me, τα οποία όμως

εξακολουθούν να είναι δυο «παράλληλα σύμπαντα» προκαλώντας σημαντικές δυσλειτουργίες στο σύνολο της κοινότητας.

- Εξασφαλίστηκε η τεχνολογική πρόσβαση σε περιβάλλον σύγχρονης ΕξΑΕ στο σύνολο των εκπαιδευτικών και μαθητών και παρά τις δυσλειτουργίες των πρώτων ημερών κατάφερε να ανταποκριθεί σε ένα πρωτόγνωρο για τα δεδομένα τεχνολογικό εγχείρημα.
- Η έμφαση στην 2^η περίοδο (όπως και στην 1^η) δόθηκε στην τεχνολογική διάσταση της ΕΞΑΕ. Η απουσία ενός παιδαγωγικού πλαισίου ήταν εμφανής και αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εργαλειοποίηση της ΕξΑΕ με όρους τεχνολογικούς με ότι αυτό σημαίνει για την ποιότητα των προσφερόμενων μαθημάτων και τελικά την αποτελεσματικότητα της όλης προσπάθειας.
- Η απουσία ενός παιδαγωγικού πλαισίου, συνέβαλλε στην «σχολειοποίηση της σύγχρονης ΕξΑΕ», δηλαδή την άκριτη/μηχανιστική μεταφορά του ωρολόγιου προγράμματος των σχολείων σε περιβάλλον σχολικής ΕξΑΕ και εν τέλει την μεταφορά του μοντέλου της μετάδοσης της πληροφορίας σε περιβάλλον τηλεδιάσκεψης, με αποτέλεσμα τα εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα αλληλεπίδρασης δασκάλου - μαθητή, και την εμφάνιση του φαινομένου της «μαύρης οθόνης» τα οποία χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.
- Η απουσία ενός καθολικού επιμορφωτικού προγράμματος επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, η οποία θα έδινε έμφαση στην παιδαγωγική αξιοποίηση των ΤΠΕ για τον σχεδιασμό και υλοποίηση δράσεων Σχολικής ΕΞΑΕ ήταν κάτι περισσότερο από εμφανής.
- Τέλος η αδυναμία υλοποίησης παρεμβατικών δράσεων παροχής εξοπλισμού (μέχρι και τον Νοέμβριο του 2020) είχε σαν αποτέλεσμα ο ψηφιακός δυσμοός, να μετεξελιχτεί σε εκπαιδευτικό δυσμό, καθώς ένας αριθμός μαθητών (αδυναμία πρόσβασης σε διαθέσιμα επίσημα στοιχεία) που με βάση την κοινή λογική ανήκουν σε κοινωνικά ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού δεν μπόρεσαν να συμμετάσχουν στο εγχείρημα της ΕΞΑΕ.

3.2 Σχεδιασμός και δράσεις άλλων φορέων

Όλο το προηγούμενο χρονικό διάστημα αναπτύχθηκαν μια σειρά δράσεων από φορείς για την υποστήριξη των εκπαιδευτικών.

Η συνεισφορά του Πανεπιστημίου Κρήτης και ειδικότερα του «Εργαστηρίου Προηγμένων Μαθησιακών Τεχνολογιών στη Δια Βίου και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση (Ε.ΔΙ.Β.Ε.Α)» στην υποστήριξη των εκπαιδευτικών θα μπορούσε να αποτυπωθεί ως εξής:

-Την περίοδο Μαρτίου-Απριλίου 2020 πραγματοποιήθηκαν τέσσερα εξ αποστάσεως επιμορφωτικά σεμινάρια χωρίς οικονομική επιβάρυνση για τους δικαιούχους:

1. Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση-Εισαγωγή, Πρακτικές Συμβουλές Διδακτικής Αξιοποίησης. Αποδέκτες: Εκπαιδευτικοί Α΄θμιας και Β΄θμιας Εκπαίδευσης
2. Η πρόκληση της Εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης για τα Σχολεία μας. Αποδέκτες: Εκπαιδευτικοί Α΄θμιας και Β΄θμιας Εκπαίδευσης
3. . Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση-Αρχές Σχεδιασμού Εκπαιδευτικού Υλικού: από τη θεωρία στην πράξη. Αποδέκτες: Εκπαιδευτικοί Α΄θμιας Εκπαίδευσης
4. Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Ο Νέος Ρόλος των Γονέων και Μαθητών. Αποδέκτες: Γονείς Α΄θμιας και Β΄θμιας Εκπαίδευσης

Παράλληλα σχεδιάστηκε διαδραστικό εκπαιδευτικό υλικό με τη μέθοδο της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (www.edivea.org/elschools.html) ανοιχτό στο σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας.

Στο πλαίσιο των ανωτέρω δράσεων την περίοδο Μαρτίου - Απριλίου 2020 πραγματοποιήθηκαν συνολικά:

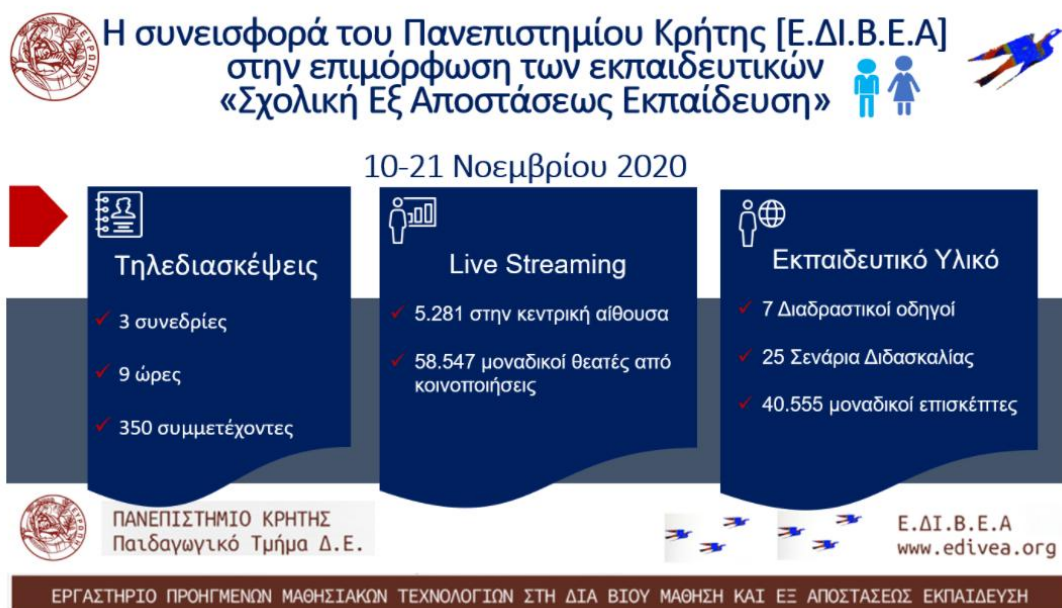
- 20 Τηλεδιασκέψεις στις οποίες συμμετείχαν 1560 επιμορφούμενοι
- 6 Συνεδρίες Live Streaming στις οποίες συμμετείχαν 15.000 στην "κεντρική αίθουσα" και 25.000 από κοινοποιήσεις

Τέλος τον ιστότοπο με το εκπαιδευτικό υλικό (www.edivea.org), επισκέφτηκαν 42.000 μοναδικοί επισκέπτες

© 2020 Πανεπιστήμιο Κρήτης | Ε.ΔΙ.Β.Ε.Α. All rights reserved. www.edivea.org

Κατά την διάρκεια του 2^{ου} Απαγορευτικού/Lockdown των σχολείων (Νοέμβριος Δεκέμβριος 2020) το Πανεπιστήμιο Κρήτης |Ε.ΔΙ.Β.Ε.Α διοργάνωσε 3 κύκλους επιμορφωτικών σεμιναρίων για Δασκάλους, Νηπιαγωγούς και εκπαιδευτικούς Β'θμιας εκπαίδευσης με κεντρικό θέμα : «Παιδαγωγικός σχεδιασμός τηλεδιασκέψεων στο πλαίσιο της σχολικής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης»

Στο πλαίσιο των ανωτέρω δράσεων την περίοδο 10-21 Νοεμβρίου 2020 πραγματοποιήθηκαν συνολικά:

- 3 Τηλεδιασκέψεις και συνεδρίες Live Streaming στις οποίες συμμετείχαν 5.281 εκπαιδευτικοί στην "κεντρική αίθουσα" και 58.000 από κοινοποιήσεις

Τέλος τον ιστότοπο με το εκπαιδευτικό υλικό (www.edivea.org), επισκέφτηκαν πάνω από 40.000 μοναδικοί επισκέπτες

Σημαντική ήταν συμβολή του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου <https://learn.eap.gr> και του Πανεπιστημίου Αιγαίου <https://elearn.aegean.gr> τα οποία με τη συνεργασία του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) πρόσφεραν σε σημαντικό αριθμό εκπαιδευτικών την δυνατότητα ελεύθερης πρόσβασης στο πλαίσιο Ανοικτών Διαδικτυακών Μαθημάτων (MOOC) με θέμα την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στη μεθοδολογία της σχολικής εκπαίδευσης από απόσταση.

Η Εθνική Υπηρεσία Υποστήριξης eTwinning στο πλαίσιο της δράσης «Μένουμε Σπίτι με το eTwinning» διοργάνωσε 3 διαδικτυακά μαθήματα σχετικά με την ΕΞΑΕ τα οποία ήταν προσβάσιμα σε όλους τους επισκέπτες και δεν απαιτείται εγγραφή ούτε κωδικοί σύνδεσης για την παρακολούθησή τους, τα οποία παρακολούθησαν πάνω από 10.000 μοναδικοί χρήστες

Σημαντικό ρόλο στην υποστήριξη των εκπαιδευτικών διαδραμάτισαν οι συντονιστές εκπαιδευτικού έργου του Υπουργείου Παιδείας οι οποίοι με δική τους πρωτοβουλία και χωρίς προηγούμενη επιμόρφωση, επιμόρφωσαν σε μικρές ομάδες σημαντικό αριθμό εκπαιδευτικών στις γεωγραφικές περιοχές ευθύνης τους (αδυναμία πρόσβασης σε επ[δίσημα στοιχεία).

Σταθμός σε αυτή την προσπάθεια αποτέλεσε το διαδικτυακό συνέδριο το οποίο διοργανώθηκε με πρωτοβουλία του ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Δυτικής Ελλάδας και των δεκαοκτώ (18) ΠΕ.Κ.Ε.Σ της θέμα «Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και Σχολική Πραγματικότητα» (25-26 Απριλίου 2020) στο οποίο συμμετείχαν πάνω από 60.000 εκπαιδευτικοί.

Επίσης διοργανώθηκαν ημερίδες και συνέδρια. Ενδεικτικά στις 3-5 Ιουλίου του 2020 πραγματοποιήθηκαν:

-το 6ο Πανελλήνιο Διαδικτυακό Συνέδριο eTwinning «Αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στα συνεργατικά σχολικά προγράμματα στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» και το

- 1ο Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο με θέμα :«Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες: Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις - Αντιλήψεις - Σενάρια - Προοπτικές - Προτάσεις.» από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και ειδικότερα την Η ερευνητική ομάδα Media Pedagogy

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε την εθελοντική δράση αλληλοϋποστήριξης των εκπαιδευτικών οποίοι αξιοποιώντας τα social media ανέλαβαν την πρωτοβουλία δημιουργίας ομάδων και σελίδων οι οποίες αποτέλεσαν ένα σημαντικό βήμα ανταλλαγής εμπειριών, καλών πρακτικών μεταξύ τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συλλογικής προσπάθειας αποτελεί η ομάδα [«Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση»](#) η οποία τον Νοέμβριο του 2020 αριθμούσε πάνω από 35.000 μέλη.

Τέλος αν και δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, σημαντική συνεισφορά στην όλη προσπάθεια φαίνεται να έχει διαδραματίσει η αλληλοδιδασκτική μέθοδος μεταξύ εκπαιδευτικών οι οποίοι διαμορφώσαν άτυπα δίκτυα αλληλοϋποστήριξης / και αλληλεγγύης μεταξύ τους.

3.3 Σύνοψη

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα σε όλες τις βαθμίδες, παρά τις δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και την έλλειψη υποδομών ανταποκρίθηκε σε

σημαντικό βαθμό στις πρωτόγνωρες προκλήσεις της 1^{ης} περιόδου (Ανοιξη 2020) κυρίως μέσω ασύγχρονης επικοινωνίας και του 2^{ης} περιόδου (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2020) κυρίως μέσω τηλεδιασκέψεων.

Α. Στην υποχρεωτική εκπαίδευση τέθηκε σε εφαρμογή ένα χωρίς προηγούμενο εγχείρημα από την πλευρά του Υπουργείου Παιδείας της Ελλάδας το οποίο επικεντρώθηκε στην εξασφάλιση της μέγιστης δυνατής προσβασιμότητας εκπαιδευτικών και μαθητών:

-στις απαιτούμενες τεχνολογικές υποδομές εξασφαλίζοντας δωρεάν πρόσβαση από κινητές συσκευές,

- στα περιβάλλοντα ασύγχρονης και σύγχρονης ΕξΑΕ στο σύνολο της κοινότητας που είχε τα διαθέσιμα μέσα

- σε εκπομπές και δράσεις της εκπαιδευτικής ραδιοτηλεόρασης

Το σύνολο των προσπαθειών επικεντρώθηκε στην κάλυψη των τεχνολογικών υποδομών ενώ ήταν εμφανής η έλλειψη ενός ολοκληρωμένου παιδαγωγικού πλαισίου για την σχολική ΕξΑΕ.

Αυτό κατά την 1^η περίοδο ήταν μάλλον αναπόφευκτο λόγω των συνθηκών, και θα έπρεπε να αποτελέσει την προτεραιότητα της 2^{ης} περιόδου κάτι που δυστυχώς δεν κατέστη εφικτό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα έλλειψης παιδαγωγικού πλαισίου για την σχολική ΕΞΑΕ αποτελεί η «σχολιοποίηση της σύγχρονης ΕΞΑΕ» δηλαδή η άκριτη μεταφορά του ωρολογίου προγράμματος της πρόσωπο με πρόσωπο διδασκαλίας σε περιβάλλον Σχολικής ΕΞΑΕ. Σε αυτό σημείο επισημαίνεται ότι η άκριτη χρήση της τεχνολογίας ενδυναμώνει τις υπάρχουσες δομές: οι «καλοί» γίνονται καλύτεροι και οι «κακοί» χειρότεροι.

Η απουσία παιδαγωγικού πλαισίου σε συνδυασμό με την αδυναμία υλοποίησης ενός καθολικού προγράμματος επιμόρφωσης εκπαιδευτικών στην παιδαγωγική αξιοποίηση των ΤΠΕ σε περιβάλλον Σχολικής ΕΞΑΕ, είχε προφανείς σημαντικές επιπτώσεις στην ποιότητα και την αποτελεσματικότητα του όλου εγχειρήματος.

Τέλος η όποια καθυστέρηση στην διαδικασία υποστήριξης ευάλωτων κοινωνικών ομάδων του πληθυσμού με τεχνολογικό εξοπλισμό είχε σαν αποτέλεσμα την μετεξέλιξη του ψηφιακού δυισμού σε εκπαιδευτικό δυισμό για αυτές τις ομάδες (αδυναμία πρόσβασης σε επίσημα στοιχεία) κάτι το οποίο αναμένεται να αντιμετωπιστεί το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα

Β. Τα πανεπιστήμια στηριζόμενα στις υποδομές τους και τις διαδικασίες των συλλογικών τους οργάνων ανταποκρίθηκαν άμεσα προσφέροντας το σύνολο σχεδόν των μαθημάτων τους από απόσταση (τόσο σύγχρονα όσο και ασύγχρονα). Η απουσία του παιδαγωγικού πλαισίου για την ΕΞΑΕ και σε αυτή την βαθμίδα της εκπαίδευσης αναμένεται να έχει παρόμοια αποτελέσματα με αυτά που αναφέρθηκαν ανωτέρω.

Γ. Υποστήριξη Εκπαιδευτικών

Σημαντική είναι η συνεισφορά των Πανεπιστημίων στην υποστήριξη των εκπαιδευτικών στην πρώτη περίοδο (π.χ. Πανεπιστήμιο Κρήτης, ΕΑΠ, Πανεπιστήμιο Αιγαίου), των σχολικών συμβούλων (ΠΕΚΕΣ), της δράσης eTwinning αλλά και πολυάριθμων πρωτοβουλιών εκπαιδευτικών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τα οποία αποτέλεσαν ένα σημαντικό βήμα ανταλλαγής εμπειριών και αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των εκπαιδευτικών.

Οι ανωτέρω προσπάθειες υποστήριξαν σε σημαντικό βαθμό την εκπαιδευτική κοινότητα, όμως η έλλειψη ενός καθολικού προγράμματος επιμόρφωσης με έμφαση στην παιδαγωγική διάσταση της ΕΞΑΕ ήταν κάτι περισσότερο από εμφανές.

Τη χρονική στιγμή που ολοκληρώνεται η συγγραφή αυτής της εργασίας αναμένεται:
- η υλοποίηση της εξαγγελίας του Υπουργείου Παιδείας σχετικά με την διοργάνωση καθολικής επιμόρφωσης στην παιδαγωγική διάσταση της ΕξΑΕ,
-και η διανομή των tablet σε μαθητές οικογενειών που ανήκουν σε ευπαθείς και οικονομικά ευάλωτες ομάδες.

4. Οι επιπτώσεις της πανδημίας και η αναγκαιότητα ενός πλαισίου μετάβασης

Η ενότητα διαρθρώνεται στα εξής επίπεδα:

4.1. Ανθρώπινη / Ψυχολογική Διάσταση

Η ανθρώπινη ψυχολογία-υπόσταση, σε εποχές πρωτόγνωρες σαν αυτές που βιώνουμε σήμερα, είναι εύθραυστη με αποτέλεσμα οι διαταραχές στη καθημερινότητα των μαθητών, των εκπαιδευτικών και των γονέων να είναι ο κανόνας.

Αυτό σημαίνει ότι η απαραίτητη μετάβαση πρέπει να γίνει με συντεταγμένο τρόπο μεν, αλλά, με σημαντικά περιθώρια εναρμόνισης του προτεινόμενου πλαισίου με βάση το τρίπτυχο: Ενσυναίσθηση-Συμβουλευτική Υποστήριξη-Ευελιξία.

A. Ενσυναίσθηση

- Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να μπαίνουν στη θέση των μαθητών και των γονιών τους αλλά και των συναδέλφων τους προκειμένου να λειτουργούν υποστηρικτικά και συμβουλευτικά δίνοντας τον απαραίτητο χρόνο για τη μετάβαση με προσεκτικά και στέρεα στο νέο εκπαιδευτικό περιβάλλον.

- Οι μαθητές θα πρέπει να μπαίνουν στην θέση των δασκάλων τους αλλά και των γονιών μας , γιατί και αυτοί προσπαθούν να ανταποκριθούν σε ελάχιστο χρονικό διάστημα σε πρωτόγνωρες συνθήκες κοινωνικής, εργασιακής συναισθηματικής ανασφάλειας.

-Οι Γονείς θα πρέπει να μπαίνουν στη θέση των παιδιών τους και των δασκάλων τους. Χρειάζεται να υποστηρίζουν τα παιδιά τους, εστιάζοντας στη δυνατότητα ενσωμάτωσης από την πλευρά τους των νέων κανόνων και ρόλων στους οποίους πρέπει να ανταποκριθούν. Χρειάζεται να συνεργάζονται με τους δασκάλους των παιδιών τους, δε διστάζουν να ζητήσουν βοήθεια σε κάτι το οποίο δε γνωρίζουν, και σε κάθε περίπτωση δε θα πρέπει να ξεχνούν ότι είναι στην ίδια πλευρά του λόφου.

B. Ευελιξία

Οι εκπαιδευτικοί θα ήταν σκόπιμο να προχωρούν με μικρά και σταθερά βήματα στη διαμόρφωση του νέου περιβάλλοντος της ΕξΑΕ, εστιάζοντας στην ευελιξία στον χώρο, τον χρόνο και τον ρυθμό των μαθητών. Άρα, στην πρώτη εισαγωγική περίοδο, με βάση τις ανάγκες των μαθητών μας, ίσως θα ήταν καλύτερο να εστιάζουν σε δραστηριότητες ασύγχρονης ΕξΑΕ με στόχο, αφενός τη συναισθηματική εμπλοκή και αφετέρου την επανασύνδεση με τμήματα της ύλης μέσω μικρού αριθμού δραστηριοτήτων κλιμακούμενης δυσκολίας και ανοχή στις ημερομηνίες παράδοσης. Με την πάροδο του χρόνου και με γνώμονα τις ανάγκες των μαθητών να συνδυάζουν δραστηριότητες σύγχρονης και ασύγχρονης και ΕξΑΕ με στόχο να τους μάθουν πώς να μαθαίνουν.

Γ. Συμβουλευτική Υποστήριξη.

Ως εκπαιδευτικοί ο ρόλος μας σε αυτό το νέο περιβάλλον της ΕξΑΕ είναι κυρίως συμβουλευτικός και υποστηρικτικός προς τον μαθητή και το οικογενειακό του περιβάλλον προκειμένου να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις.

4.2. Παιδαγωγική Διάσταση

Τα σχολεία μας και η πρόσωπο με πρόσωπο διδασκαλία στην τάξη, το παιχνίδι στο προαύλιο, η ανεπανάληπτη σχέση μαθητή και δασκάλου, δεν αντικαθίσταται από την εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Ο ρόλος της ΕξΑΕ είναι να συμπληρώσει και να εμπλουτίσει την πρόσωπο με πρόσωπο διδασκαλία.

Σε περιόδους ασύμμετρης απειλής σαν αυτήν που βιώνουμε σήμερα, ο κρίσιμος ρόλος της ΕξΑΕ συνίσταται στο να μη σβήσει η φλόγα της μάθησης.

Αυτό στην πράξη σημαίνει, η ΕξΑΕ:

- α. να λειτουργήσει ως γέφυρα επανασύνδεσης μαθητή- δασκάλου (συναισθηματική εμπλοκή, κοινωνική παρουσία)
- β. να συμβάλλει σταδιακά στην αποκατάσταση της επικοινωνίας των μαθητών μεταξύ τους (κοινωνικό ψυχολογικό κλίμα της e-τάξης),
- γ. να υποστηρίζει τους μαθητές στην προσπάθεια τους να επανασυνδεθούν (επανάληψη, εμπάθυνση, κριτική επισκόπηση) με τις σημαντικές ενότητες του προγράμματος σπουδών (γνωστικός τομέας) με έμφαση στο να τους μάθει πως να μαθαίνουν .

4.3. Κοινωνική Διάσταση

1. Το νέο εκπαιδευτικό περιβάλλον της ΕξΑΕ θα πρέπει να είναι προσβάσιμο από το σύνολο των μαθητών. Ιδιαίτερη μέριμνα θα πρέπει να εξασφαλιστεί στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, στις ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές κλπ.

2. Το νέο εκπαιδευτικό περιβάλλον της ΕξΑΕ θα πρέπει να είναι προσβάσιμο από το σύνολο των εκπαιδευτικών. Η αλληλεγγύη μεταξύ εκπαιδευτικών σε ενδοσχολικό και διασχολικό επίπεδο μπορεί υπό προϋποθέσεις να καλύψει αλλά όχι να υποκαταστήσει τις ελλείψεις και τις καθυστερήσεις του κεντρικού σχεδιασμού.

5. Οι νέοι ρόλοι στο αναδυόμενο περιβάλλον της ΕξΑΕ

Με βάση την ανωτέρω παιδαγωγική προσέγγιση, το αναδυόμενο περιβάλλον της ΕξΑΕ, επιφυλάσσει νέους ρόλους για τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές, τους γονείς και το εκπαιδευτικό υλικό

5.1 Ο εκπαιδευτικός

Στο πλαίσιο του νέου περιβάλλοντος της ΕξΑΕ, ο λειτουργός της εκπαίδευσης διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο καθώς χωρίς αυτόν δεν υφίσταται οποιαδήποτε μορφή εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Ο παιδαγωγικός του ρόλος του όμως είναι πλέον διαφορετικός σε σχέση με την πρόσωπο με πρόσωπο εκπαίδευση.

α. Το κέντρο βάρους θα πρέπει να μετατοπιστεί από τη διδασκαλία στη συμβουλευτική υποστήριξη των μαθητών του, προκειμένου να αλληλεπιδράσουν με το εκπαιδευτικό υλικό μέσω ειδικά σχεδιασμένων δραστηριοτήτων.

β. Το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου του εκπαιδευτικού πλέον, θα πρέπει να αφιερώνεται στον σχεδιασμό δραστηριοτήτων με βάση τις οποίες υποστηρίζει τον μαθητή του στην διερεύνηση και ανακάλυψη της γνώσης.

γ. Μέχρι σήμερα οι εργασίες και οι δραστηριότητες είχαν σαν βασικό στόχο την αξιολόγηση των μαθητών με βάση τους μαθησιακούς στόχους. Στο αναδυόμενο παιδαγωγικό περιβάλλον της ΕξΑΕ οι εργασίες και οι δραστηριότητες είναι πλέον μέσο μάθησης και όχι τόσο αξιολόγησης. Με άλλα λόγια οι δραστηριότητες βοηθούν τον μαθητή να μάθει πως να μαθαίνει μέσα από το εκπαιδευτικό υλικό και άλλες πρόσθετες πηγές που οι δάσκαλοι θα τον υποστηρίξουν να ανακαλύψει.

δ. Ο δάσκαλος είναι πλέον το πρόσωπο που ενθαρρύνει, υποστηρίζει συναισθηματικά, ψυχολογικά τον μαθητή του προκειμένου να οικοδομήσει

συνεργατικά τις γνώσεις του και εν τέλει ανακαλύψει τις δικές του μαθησιακές διαδρομές για την επίτευξη των στόχων του.

Σημαντική επισήμανση 1: Όλα τα ανωτέρω είναι αναπόσπαστα στοιχεία της μαθητοκεντρικής προσέγγισης.

Σημαντική επισήμανση 2: Όλα τα ανωτέρω θα μπορούσαν να υποστηριχτούν από στοχευμένες επιμορφωτικές δράσεις οι οποίες θα εστιάζουν στην παιδαγωγική διάσταση της ΕΞΑΕ.

Σημαντική επισήμανση 3: Ο εκπαιδευτικός χρειάζεται την έμπρακτη υποστήριξη όλων μας προκειμένου να ανταποκριθεί στα νέα του καθήκοντα. Και πάνω από όλα απαιτείται η αναγνώριση των προσπαθειών του, με τρόπο σαφή και γενναϊόδωρο.

Σημαντική επισήμανση 4: Θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην αποτύπωση του θεσμικού πλαισίου του νέου εκπαιδευτικού περιβάλλοντος (πνευματικά δικαιώματα, προσωπικά δεδομένα, ιδιωτικότητα κλπ.).

5.2. Ο Μαθητής: Το αναδυόμενο περιβάλλον της ΕΞΑΕ επιφυλάσσει νέους ρόλους για τους μαθητές όλων των βαθμίδων.

α. Ο μαθητής στο επίκεντρο: ο μαθητής είναι πλέον εκτός τάξης, μακριά από δασκάλους και συμμαθητές, κλεισμένος στο σπίτι του με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη μάθηση η οποία κατά τα άλλα νοείται ως μία κατεξοχήν κοινωνική διεργασία.

Αυτό σημαίνει ότι οι ανάγκες του μαθητή τίθενται στο επίκεντρο των νέων παιδαγωγικών προσεγγίσεων με τρόπο αυθεντικό και αδιαμεσολάβητο, όχι πλέον ως μια επιλογή αλλά ως μια αδήριτη ανάγκη.

β. Ο μαθητής ερευνητής: ο μαθητής καλείται να μελετήσει το υλικό καθώς και πρόσθετες πηγές, να απαντήσει σε ερωτήματα και ειδικά σχεδιασμένες δραστηριότητες οι οποίες εστιάζουν όχι στην απομνημόνευση αλλά στην κατανόηση, την ερμηνεία, τη σύγκριση, την επίλυση προβλημάτων με απώτερο σκοπό την ενθάρρυνση της διερευνητικής-ανακαλυπτικής μάθησης, της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας.

γ. Ο μαθητής φλερτάρει επικίνδυνα... με την αυτορρύθμιση: η σημασία της πειθαρχίας έναντι τρίτων (δασκάλων, συμμαθητών) υποχωρεί και αναδεικνύεται η αναγκαιότητα της αυτορρύθμισης. Οι προτεραιότητες δεν είναι πλέον οι ίδιες: ο κάθε μαθητής και η κάθε μαθήτρια δεν έχει πλέον ως προτεραιότητα την τήρηση του ωρολογίου προγράμματος της τάξης. Με βάση το νέο πλαίσιο καλείται εκ των πραγμάτων να αναπτύξει νέες δεξιότητες προκειμένου να διαχειρίζεται τον χρόνο του με τον βέλτιστο δυνατό τρόπο (προγραμματισμός, υλοποίηση, αποτίμηση, βελτιωτικές ενέργειες).

δ. Ο μαθητής θα διαπραγματεύεται ελεύθερα με τον αβάσταχτο εθισμό του, με τις οθόνες και το διαδίκτυο: μια πολύ δύσκολη και άنيση μάχη καθώς ξαφνικά και με έναν μαγικό τρόπο ο μαθητής νομιμοποιείται να είναι συνεχώς μπροστά από την οθόνη του κινητού του ή του Η/Υ και να επικαλείται την ΕΞΑΕ για να πλοηγηθεί αμέριμος στους εικονικούς κόσμους της παιδικής του ηλικίας/εφηβείας αγηφώντας τις επιπτώσεις (σωματικές και ψυχικές) στην υγεία του. Η δεξιότητα της αυτορρύθμισης αναδεικνύεται πλέον ως αναγκαιότητα.

Σημαντική επισήμανση 1: Όλα τα ανωτέρω μπορούν υπό παιδαγωγικές προϋποθέσεις να συμβάλλουν στη μαθητοκεντρική προσέγγιση εστιάζοντας στην διερευνητική-ανακαλυπτική μάθηση.

Σημαντική επισήμανση 2: Όλα τα ανωτέρω συγκλίνουν στην αναγκαιότητα της καλλιέργειας κρίσιμων κοινωνικών δεξιοτήτων (επίλυση προβλημάτων, ενσυναίσθηση, αυτορρύθμιση, διαχείριση χρόνου).

Σημαντική επισήμανση 3: Ο μαθητής χρειάζεται την έμπρακτη υποστήριξη εκπαιδευτικών και γονέων προκειμένου να ανταποκριθεί στα νέα του καθήκοντα. Και

πάνω από όλα απαιτείται η αναγνώριση των προσπαθειών του, με τρόπο σαφή και γενναιόδωρο.

Σημαντική επισήμανση 4: Όλα τα ανωτέρω δεν ισχύουν για τους μαθητές που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού

5.3 Οι γονείς

Η συνεισφορά των γονέων στην επιτυχία του όλου εγχειρήματος ήταν καθοριστική ιδίως για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση:

1. ανέλαβαν την εγγραφή των παιδιών τους στο Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο
2. ολοκλήρωσαν την σύνδεση των παιδιών τους με τα περιβάλλοντα σύγχρονης και ασύγχρονης εκπαίδευσης
3. διασφάλισαν στο μέτρο του δυνατού την απαραίτητη τεχνολογική υποδομή προκειμένου τα παιδιά τους να συμμετέχουν στις δράσεις της ΕξΑΕ
4. διαδραμάτισαν ρόλο τεχνικής υποστήριξης τόσο στα περιβάλλοντα σύγχρονης όσο και ασύγχρονης ΕξΑΕ

6. Τελικές επισημάνσεις- Η πρόκληση της μετάβασης στο Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης

6.1. Οικονομικό και Κοινωνικό Πλαίσιο

Ποτέ στο παρελθόν τόσο πολλοί άνθρωποι δεν κλήθηκαν σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα να αλλάξουν τόσα πολλά στον τρόπο με τον οποίο διδάσκουν και μαθαίνουν. Και όλα αυτά σε καθεστώς ασύμμετρης απειλής για την υγεία τους, απαγόρευσης κυκλοφορίας, εγκλεισμού, συναισθηματικής, κοινωνικής και εργασιακής ανασφάλειας.

Ο απόλυτος οφειλόμενος σεβασμός σε εκπαιδευτικούς μαθητές και γονείς καθώς και η απαιτούμενη αναγνώριση της προσφοράς τους σε αυτές τις δύσκολες στιγμές.

Ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας η ανωτέρω διαπίστωση έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς κλήθηκε να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις της πανδημίας, πριν προλάβει καλά- καλά να συνέλθει από το σοκ της πολυδιάστατης οικονομικής κρίσης, που είχε σαν αποτέλεσμα την πρωτοφανή περικοπή των δαπανών του κρατικού προϋπολογισμού με ό,τι αυτό σημαίνει σε υποδομές και προσβασιμότητα στην εκπαίδευση, τις εργασιακές συνθήκες των εκπαιδευτικών, την οικονομική και κοινωνική κατάσταση μαθητών και γονέων.

6.2. Η ανταπόκριση του εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα: ένας πρώτος απολογισμός.

Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας στην πρώτη φάση της πανδημίας κατάφερε σε σύντομο χρονικό διάστημα (σαράντα μέρες) και υπό δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, να ανταποκριθεί σε ένα σημαντικό βαθμό στις τεχνολογικές απαιτήσεις (υποδομές, πρόσβαση, πλατφόρμες, υπηρεσίες, κλπ.) της νέας εκπαιδευτικής πραγματικότητας.

Η ανταπόκριση των εκπαιδευτικών όλων βαθμίδων ξεπέρασε κάθε προσδοκία καθώς παρά τις τεχνικές δυσκολίες, π.χ. αδυναμία υποδομών κατάφεραν να ανταποκριθούν στην αυξημένη ζήτηση. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συνεισφορά των γονέων ήταν εξόχως σημαντική καθώς αποτέλεσαν τον κρίσιμο κρίκο επικοινωνίας δασκάλου μαθητή την πρώτη δύσκολη περίοδο.

Θα μπορούσαμε να ορίσουμε αυτή την περίοδο ως την Α' φάση: «Εξ αποστάσεως υποστήριξη σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης».

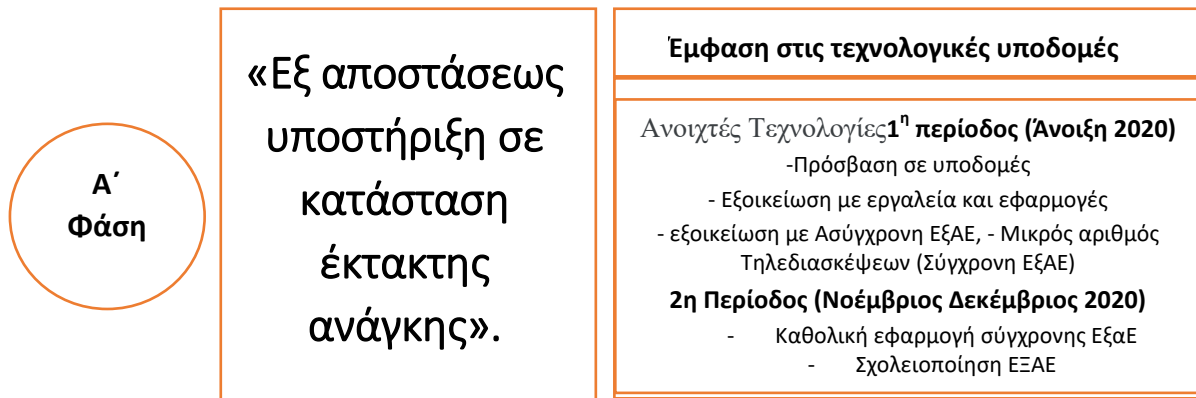
Σκοπός της Α΄ φάσης ήταν η πρόσβαση μαθητών και εκπαιδευτικών στις υποδομές, και η απαιτούμενη εξοικείωση με τα διαθέσιμα εργαλεία και τις εφαρμογές.

Στην 1^η Περίοδο

-Δειλά, δειλά έκαναν την εμφάνιση τους οι πρώτες προσπάθειες ανάθεσης εργασιών στους μαθητές στην αρχή μέσω email και σταδιακά μέσω ασύγχρονων περιβαλλόντων ΕξΑΕ.

-Τέλος πραγματοποιήθηκε ένας μικρός αριθμός τηλεδιασκέψεων κυρίως για λόγους συναισθηματικής εμπλοκής-επανασύνδεσης αλλά και επανάληψης της διδακτέας ύλης.

Η 2^η περίοδος χαρακτηρίστηκε από την σχολειοποίηση της ΕΞΑΕ μέσω της καθολικής εφαρμογής της σύγχρονης ΕΞΑΕ στο σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας με βάση τους περιορισμούς που αναλύθηκαν στην 3^η ενότητα της παρούσας εργασίας.

Σχήμα 1: Α΄ φάση: «Εξ αποστάσεως υποστήριξη σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης» (Αναστασιάδης, 2020)

5.3. Η αναγκαιότητα της μετάβασης από την Α΄ Φάση: τεχνολογικές υποδομές, στη Β΄ Φάση: Παιδαγωγική διάσταση της ΕΞΑΕ

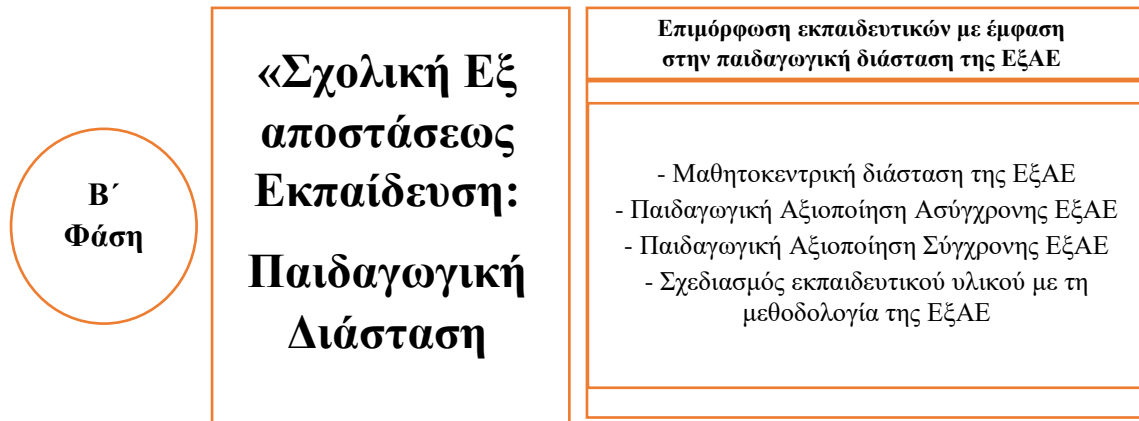
Τα εκπαιδευτικά μας συστήματα και οι υπεύθυνοι χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής οφείλουν να σχεδιάσουν την επόμενη μέρα η οποία συνίσταται στην αναγκαιότητα μετάβασης από την Α΄ φάση της «Εξ αποστάσεως υποστήριξης σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης» όπου η έμφαση δόθηκε στις τεχνολογικές υποδομές στην Β΄ Φάση : «Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση-Παιδαγωγική Διάσταση» όπου η έμφαση πλέον θα πρέπει να δοθεί στην παιδαγωγική διάσταση.

Αυτό σημαίνει ότι οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να επιμορφωθούν

- στις βασικές αρχές και τη μεθοδολογία της ΕΞΑΕ, με έμφαση στη μαθητοκεντρική προσέγγιση, τη διερεύνηση και ανακάλυψη της γνώσης και τη συνεργατική οικοδόμηση της γνώσης σε αυθεντικά περιβάλλοντα μάθησης.

- στην παιδαγωγική αξιοποίηση ασύγχρονων περιβαλλόντων ΕΞΑΕ: σχεδιασμός ειδικού εκπαιδευτικού υλικού, είδη και μορφές αλληλεπίδρασης και συνεργασίας (Hayashi et al., 2020; Anastasiades, 2018; Wittich et al., 2017; Ali & Smith, 2015).

- και τέλος, στις απαιτούμενες δεξιότητες για την αξιοποίηση των σύγχρονων περιβαλλόντων ΕΞΑΕ (Hayashi et al., 2020; Wu & Tsai, 2019; Anastasiades, 2009;2010;2016; Hrastinski, 2008).

Σχήμα 2: Β΄ φάση: «Εξ αποστάσεως Εκπαίδευση-Παιδαγωγική Διάσταση»

Στο πλαίσιο της Β΄ Φάσης: το ενδιαφέρον θα πρέπει να εστιαστεί στην παιδαγωγική διάσταση της ΕξΑΕ, προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να βιώσουν τη φιλοσοφία, τις αρχές και τη μεθοδολογία της ΕξΑΕ η οποία είναι εκ της φύσης της μαθητοκεντρική, καθώς εστιάζει στην υποστήριξη του μαθητή ο οποίος βρίσκεται σε γεωγραφική απόσταση από τον δάσκαλο του. Ο ρόλος του δασκάλου στο πλαίσιο της παιδαγωγικής προσέγγισης της ΕξΑΕ είναι να συμβουλεύει και να υποστηρίζει τον μαθητή στην προσπάθειά του να αλληλεπιδρά με το ειδικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό υλικό το οποίο βρίσκεται στο επίκεντρο της μαθησιακής διεργασίας. Παράλληλα οι εργασίες/δραστηριότητες στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της ΕξΑΕ είναι κυρίως μέσο μάθησης και δευτερευόντως μέσο αξιολόγησης.

Στο ανωτέρω πλαίσιο θα ήταν σημαντικό να επισημάνουμε ότι για πρώτη φορά στα ελληνικά δεδομένα την άνοιξη του 2020 πραγματοποιήθηκαν δράσεις αυτοδύναμης σχολικής ΕξΑΕ υπό την ευθύνη του Πανεπιστημίου Κρήτης στο πλαίσιο του προγράμματος «ΟΔΥΣΣΕΑΣ» (Anastasiades, 2003;2009;2010;2016). Ειδικότερα πραγματοποιήθηκαν τηλεδιασκέψεις 4 τάξεων από δημοτικά σχολεία της Κρήτης (Χανιά, Ρέθυμνο) και της Εύβοιας, προκειμένου οι μαθητές από τα σπίτια τους να συνεργαστούν και να διερευνήσουν θέματα σχετικά με την ασφαλή χρήση του διαδικτύου.

5.4 Η μεγάλη πρόκληση: Γ΄ Φάση: «Μετάβαση στο Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης».

Επιστρέφοντας στα σχολεία μας πολλά πράγματα θα έχουν αλλάξει.

- Η περιπέτεια που βιώνουμε θα μας κάνει ίσως σοφότερους καθώς θα εκτιμήσουμε πράγματα, καταστάσεις και γεγονότα που ενδεχομένως δεν τους δίναμε και τόση σημασία καθώς τα είχαμε ενσωματώσει στην αβάσταχτη ελαφρότητα της καθημερινότητάς μας.

- Η «κοινωνική αποστασιοποίηση» ίσως να αποτελέσει χαρακτηριστικό γνώρισμα του νέου τρόπου συμβίωσης των ανθρώπων με ό,τι αυτό σημαίνει στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων.

- Οι εκπαιδευτικοί, επιστρέφοντας στο σχολείο θα πρέπει να είναι σε θέση να μπολιάσουν την εκπαιδευτική διαδικασία με αυτά που έμαθαν αλλά κυρίως με αυτά που βίωσαν ως αποτέλεσμα

α. της εξοικείωσης τους με εργαλεία και εφαρμογές (Α΄ φάση)

β. της κριτικής ενσωμάτωσης θεμελιωδών αρχών της παιδαγωγικής διάστασης της ΕξΑΕ (Β΄ Φάση): μαθητοκεντρική προσέγγιση, διερεύνηση-ανακάλυψη της γνώσης,

συνεργατική οικοδόμηση της γνώσης, σχεδιασμός εκπαιδευτικού υλικού με έμφαση στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και την ενθάρρυνση της δημιουργικότητας, δίνοντας μια νέα διάσταση στην πρόσωπο με πρόσωπο διδασκαλία.

- Οι μαθητές, επιστρέφοντας στο σχολείο, και έχοντας πλέον κατακτήσει κρίσιμες κοινωνικές δεξιότητες που ενσωμάτωσαν με βιωματικό τρόπο κατά τη διάρκεια της αναγκαστικής παραμονής τους στο σπίτι (ευρετική πορεία προς την γνώση, ενσυναίσθηση, αυτορρύθμιση, διαχείρισή χρόνου κλπ.), θα μπορούν να συμβάλλουν από την δική τους πλευρά στην οικοδόμηση του «Ανοιχτού Σχολείου της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης».

- Οι γονείς, έχοντας βιώσει με τον δικό τους τρόπο την περιπέτεια της πανδημίας, θα είναι περισσότερο δεκτικοί στην εναρμόνιση των εκπαιδευτικών πρακτικών του σχολείου με τις απαιτήσεις μια νέας πραγματικότητας που αναδύεται χαρακτηριστικό γνώρισμα της οποίας είναι η διαρκής πλοήγηση σε αχαρτογράφητα ύδατα.

Τα εκπαιδευτικά μας συστήματα, οι υπεύθυνοι χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής και πρωτίστως η ακαδημαϊκή κοινότητα και τα παιδαγωγικά τμήματα, έχουν να αντιμετωπίσουν μια μεγάλη πρόκληση: Αντί να επιστρέψουμε στο σχολείο που ξέραμε, να σχεδιάσουμε ΤΩΡΑ τη μετάβαση στο «Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης».

Σχήμα: Γ΄ Φάση: «Μετάβαση στο Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης».

-Ανοιχτό: ανοιχτό στη διαφορετικότητα, ανοιχτό σε ιδέες και μεθόδους, αλλά και μια ανοιχτή αγκαλιά για όσους την έχουν ανάγκη.

-Ανοιχτό στην Διερευνητική Μάθηση: για να μπορέσει το σχολείο να υποστηρίξει την αέναη προσπάθεια του ανθρώπου να πλοηγείται σε αχαρτογράφητα ύδατα, ιδιαίτερα μετά την πανδημία του COVID-19.

-Ανοιχτό Συνεργατική Δημιουργικότητα: επειδή σε συνθήκες ασύμμετρης απειλής και αβεβαιότητας πρέπει να συνεργαστούμε με όπλα τη φαντασία, την πρωτοτυπία και την αποκλίνουσα σκέψη δίνοντας τον απαιτούμενο χώρο σε όλες τις μορφές τέχνης, τον χορό, την κίνηση, για να μπορέσουμε να εκφραζόμαστε με πολλούς διαφορετικούς τρόπους και εν τέλει με τη βοήθεια της κριτικής σκέψης να ξεπεράσουμε τους φόβους μας και να δημιουργήσουμε το δικό μας αύριο.

-Ανοιχτό στην Κοινωνική Αλληλεγγύη: επειδή σε εποχές όπως αυτή που βιώνουμε σήμερα είτε θα επικρατήσει το ένστικτο και η απόλυτη καταστροφή ή θα αναδειχθούν και πάλι οι πανανθρώπινες αξίες της ειρήνης, της δημοκρατίας, της ελευθερίας, την ισότητα και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

«Τι φοβερός ανήφορος από τον πίθηκο στον άνθρωπο, από τον άνθρωπο στον Θεό».
(Νίκος Καζαντζάκης «Αναφορά στον Γκρέκο»)

- Ανοιχτό στις Ανοιχτές Τεχνολογίες (Open Source) καθώς «η εκπαίδευση, καθώς και κάθε άλλος τομέας της ζωής μας αποτελούν τον πηγαίο μας κώδικα, ο οποίος θα λειτουργήσει καλύτερα μόνο όταν είναι ανοικτός» (ΕΛΛΑΚ, 2020)

Η σημαντικότερη πρόκληση που έχουμε μπροστά μας είναι να δούμε την περιπέτεια της πανδημίας που βιώνουμε σήμερα στο εκπαιδευτικό μας σύστημα, όχι ως μία οδυνηρή παρένθεση αλλά ως μία απρόσμενη ευκαιρία/πρόκληση προκειμένου να σχεδιάσουμε τη μετάβαση στο «Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης».

Η μελλοντική έρευνα θα πρέπει να εστιάσει στους τρόπους με τους οποίους οι θεμελιώδεις παιδαγωγικές αρχές της ΕξΑΕ μπορούν να συμβάλλουν στην οικοδόμηση ενός νέου περιβάλλοντος διερευνητικής μάθησης και συνεργατικής δημιουργικότητας σε περιβάλλον δια ζώσης διδασκαλίας.

Ένα άλλο σχολείο είναι εφικτό!

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ξενόγλωσση

- Abidah, A., Hidaayatullaah, H. N., Simamora, R. M., Fehabutar, D., & Mutakinati, L. (2020). The Impact of Covid-19 to Indonesian Education and Its Relation to the Philosophy of “Merdeka Belajar”. *Studies in Philosophy of Science and Education*, 1(1), 38-49.
- Ali, A., & Smith, D. (2015). Comparing social isolation effects on students attrition in online versus face-to-face courses in computer literacy. *Issues in Informing Science and Information Technology*, 12, 11-20.
- Anastasiades, P. (2019). Social networks and e-learning methodologies for improving Lifelong Learning in the University of Crete. *Book of Abstracts of the International Council for Distance Education (ICDE) / International Conference /11-13 February, Inland Norway University of Applied Science Lillehammer Norway*.
- Anastasiades, P. (2018). Learning & Social Network at the University of Crete [eLearning Lab]. In A. Volungeviciene & A. Szűcs (Eds.) *Exploring the Micro, Meso and Macro. Navigating between dimensions in the digital learning landscape. EDEN 2018 Annual Conference, Genoa, Italy, 17-20 June 2018 (Conference Proceedings)* (pp. 582-589). Genoa: EDEN.
- Anastasiades, P. S., Filippousis, G., Karvunis, L., Siakas, S., Tomazinakis, A., Giza, P., & Mastoraki, H. (2010). Interactive Videoconferencing for collaborative learning at a distance in the school of 21st century: A case study in elementary schools in Greece. *Computers & Education*, 54(2), 321-339.
- Anastasiades, P. (2009). *Interactive Videoconferencing and Collaborative Distance Learning for K-12 Students and Teachers: Theory and Practice*. NY: Nova Science Publishers, Inc.
- Anastasiades, P. S. (2003). Distance learning in elementary schools in Cyprus: the evaluation methodology and results. *Computers & Education*, 40(1), 17-40.
- Bazzaz, D. (2020, March 9). Dispatches from parents: Northshore School District's first online-only day to prevent coronavirus spread. *The Seattle Times*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <https://www.seattletimes.com/seattle-news/education/how-northshore-parents-handled-the-first-day-of-online-learning/>
- Camacho, A. C. L. F., Joaquim, F. L., de Menezes, H. F., & Sant'Anna, R. M. (2020). Tutoring in distance education in times of COVID-19: relevant guidelines. *Research, Society and Development*, 9(5), 1-12.
- COVID-19 pandemic. (n.d.). In *Wikipedia*. [Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από https://en.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemic](https://en.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemic)
- Crawford, J., Butler-Henderson, K., Rudolph, J., & Glowatz, M. (2020). COVID-19: 20 Countries' Higher Education Intra-Period Digital Pedagogy Responses. *Journal of Applied Teaching and Learning (JALT)*, 3(1), 1-20.
- DG CONNECT. (2019). *2nd Survey of Schools: ICT in Education*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/2nd-survey-schools-ict-education>

- Eurostat (2020). *Στατιστικές δημόσιων οικονομικών*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_finance_statistics/el
- Eurostat 2020 ([isoc_ci_in_h](#)) και ([isoc_ci_it_h](#)).
- Hayashi, A., Chen, C., Ryan, T., & Wu, J. (2020). The role of social presence and moderating role of computer self efficacy in predicting the continuance usage of e-learning systems. *Journal of Information Systems Education*, 15(2), 5.
- Hrastinski, S. (2008). The potential of synchronous communication to enhance participation in online discussions: A case study of two e-learning courses. *Information & Management*, 45(7), 499-506.
- Ministry of Digital Policy, Telecommunications and Media General Secretariat for Digital Policy (2016). *National Digital Policy, 2016-2021*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από https://mindigital.gr/old/images/GENIKOI/RALIS/PDF/Digital_Strategy_2016_2021.pdf
- Ministry of Education of the People's Republic of China. (2020). *Notice on Using Information to Support Education and Teaching during Epidemic Prevention and Control Period*. Ανακτήθηκε 6 Μαρτίου, 2020, από http://www.moe.gov.cn/srcsite/A16/s3342/202002/t20200214_421005.html
- Moreno, J., & Gortazar, L. (2020). *Schools' readiness for digital learning in the eyes of principals. An analysis from PISA 2018 and its implications for the COVID19 (Coronavirus) crisis response*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <https://blogs.worldbank.org/education/schools-readiness-digital-learning-eyes-principals-analysis-pisa-2018-and-its>
- Reich, J., Buttimer, C. J., Fang, A., Hillaire, G., Hirsch, K., Larke, L., ... Slama, R. (2020, April 2). *Remote Learning Guidance From State Education Agencies During the COVID-19 Pandemic: A First Look*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <http://eduteka.icesi.edu.co/articulos/1038/1>
- Reykdal, C. (2020). BULLETIN No. 016-20 Student Engagement And Support. Washington Office of Superintendent of Public Instruction. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από https://www.k12.wa.us/sites/default/files/public/bulletinmemos/bulletins2020/COVID-19%20Guidance%20on%20Online%20Learning_Waivers_School%20Closures_as%20of%20March%206%202020.pdf
- Takahama, E. (2020, March 4). Northshore School District closes all schools for coronavirus concerns: 'We are no longer able to provide quality instruction.' *The Seattle Times*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <https://www.seattletimes.com/seattle-news/education/northshore-school-district-closes-all-schools-beginning-thursday-school-will-resume-online-monday/>
- Teachers' Online Teaching Ability Improvement Training Resource Packages Are Being Released. (2020, February 22). Ανακτήθηκε από http://education.news.cn/2020-02/22/c_1210485797.htm
- United States Department of Education, Office for Civil Rights, & Office of Special Education and Rehabilitative Services. (2020). *Supplemental Fact Sheet Addressing the Risk of COVID-19 in Preschool, Elementary and Secondary Schools While Serving Children with Disabilities*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <https://www2.ed.gov/about/offices/list/ocr/frontpage/faq/rr/policyguidance/Supple%20Fact%20Sheet%203.21.20%20FINAL.pdf>
- Wittich, C. M., Agrawal, A., Cook, D. A., Halvorsen, A. J., Mandrekar, J. N., Chaudhry, S., ... & Beckman, T. J. (2017). E-learning in graduate medical education: survey of residency program directors. *BMC medical education*, 17(1), 114.
- Xia, J. (2020). *Practical Exploration of School-Family Cooperative Education during the COVID-19 Epidemic: A Case Study of Zhenjiang Experimental School in Jiangsu Province, China*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου, 2020, από https://papers.ssrn.com/sol3/Papers.cfm?abstract_id=3555523
- Zhang, W., Wang, Y., Yang, L., & Wang, C. (2020). Suspending Classes Without Stopping Learning: China's Education Emergency Management Policy in the COVID-19 Outbreak. *Journal of Risk and Financial Management, MDPI, Open Access Journal*, vol. 13(3), 1-6.
- Zhao, Nan & Zhou, Xinyi & Liu, Bo & Liu, Wei. (2020). Guiding Teaching Strategies with the Education Platform during the COVID-19 Epidemic: Taking Guiyang No. 1 Middle School Teaching Practice as an Example. *Science Insights Education Frontiers*, 5(2), 531-539.

Ελληνόγλωσση

- Αναστασιάδης, Π. (2020). *Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Παιδαγωγική και Κοινωνική διάσταση*. Στα πρακτικά του Συνεδρίου: "Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και Σχολική Πραγματικότητα", Απρίλιος 2020. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <https://pekesexae2020.pdekritis.gr/anastasiadis/>

- Γεωργακόπουλος, Θ. (2016). *Ακραία Φτώχεια Στην Ελλάδα - Μια Έρευνα*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από https://www.dianeosis.org/2016/06/poverty_in_greece/
- ΕΛΛΑΚ, 2020, Τι είναι το λογισμικό ανοικτού κώδικα: Μια εισαγωγή Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <https://ellak.gr/2015/09/ti-ine-to-logismiko-aniktou-kodika-mia-isagogi/>
- Λιοναράκης, Α. (2020). *Φιλοσοφία, αρχές και μέθοδοι της ΕζΑΕ*. Στα πρακτικά του Συνεδρίου: “Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και Σχολική Πραγματικότητα”, Απρίλιος 2020. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <https://pekesexae2020.pdekritis.gr/lionarakis/>
- Νικολαΐδης, Η. (2019). *Τα Οικονομικά της Εκπαίδευσης και οι Επιπτώσεις της Κρίσης*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <https://www.dianeosis.org/2019/12/oikonomika-ekpaidefsis/>
- Παπαδημητρίου, Σ. (2020). *Η συμβολή της Εκπαιδευτικής Τηλεόρασης στην εξ Αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση*. Στα πρακτικά του Συνεδρίου: “Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και Σχολική Πραγματικότητα”, Απρίλιος 2020. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου 2020, από <https://pekesexae2020.pdekritis.gr/papadimitriou/>
- Το ΕΑΠ Σήμερα (2020, Μάιος 19). Ανακτήθηκε από <https://www.eap.gr/el/to-eap/leitourgia/to-eap-simera>
- Ψηφιακή Εκπαιδευτική Πλατφόρμα e-me, 2020), <https://auth.e-me.edu.gr/>
- Υπουργείο Παιδείας της Ελλάδας 2020) <https://mathainoumestospiti.gov.gr/>